

Priredile:
Radmila Rangelov-Jusović
Gena-Sanja Handžar

U SUSRET INKLUZIJU

Ideje za kreiranje inkluzivne
kulture i prakse u školama

Sarajevo, 2009. godine

Izdavač:

Save the Children & Centar za obrazovne inicijative Step by Step

Za izdavača:

Danijel Hopić & Ramila Rangelov -Jusović

Lektura i kolektura:

Sead Šemsović

Dizajn:

Anela Seksan

Štampa:

SaVart, Sarajevo

Tiraž:

800 primjeraka

Adresa izdavača:

Save the Children UK

Program u Jugoistočnoj Evropi - B & H

Čekaluša 52, 71000 Sarajevo

Tel: + 387 (33) 258 565, 258 566, 258 535

Faks: + 387 (33) 258 536

Email: info@savethechildren-uk.org.ba

Adresa izdavača:

Centar za obrazovne inicijative Step by Step

Kralja Tvrtka 1, Sarajevo

Tel/fax: +387 33 667 673

e-mail: office@coi-stepbystep.ba

www.coi-stepbystep.ba

Publikacija štampana uz podršku Save the Children Norveške,
regionalni ured za jugoistočnu Evropu,
u sklopu inicijative "Inkluzivne škole - inkluzivne zajednice".

SADRŽAJ

Predgovor	4
1. Upoznajmo jedni druge	7
2. Pomozimo djeci da razviju empatiju	15
3. Pravila i etički kodeksi	21
4. Roditelji su naši partneri	31
5. Krički pogled na TV	43
6. Veza između učionica i vanjskog svijeta	49
7. Transformativni dijaloški proces	59
8. Postanite škola koja promovira različitosti	65
Pojmovnik	69
Literatura	72

PREDGOVOR

Jedan od najvećih izazova današnjice s kojim se suočavaju sve organizacije uključujući i škole je prihvatanje tj. uvažavanje različitosti i upravljanje njima. Da bi bilo koja organizacija bila uspješna, da bi mogla da iziđe u susret potrebama korisnika, ali i da bi iskoristila potencijale svakog pojedinca koji u njoj radi, mora da razvije mehanizme pomoću kojih to može da sprovede.

Isuviše često se dešava da nastavnici, školska administracija i članovi lokalnih zajednica vjeruju da obrazovanje oslobođeno predrasuda, obrazovanje koje uvažava različitosti može biti implementirano bez suštinskih promjena u samoj učionici i školi. Takav pristup samo podržava trivijalnost kojom se i inače u obrazovnom sistemu pristupa problemima rase, klase, pola, etniciteta i svih ostalih karakteristika na osnovu koji pojedinci ili grupe mogu da budu stigmatizirani ili da trpe diskriminaciju. (Ladson-Billings, 1995).

Škole su neosporno jedan od ključnih elemenata društva kroz koji se prenose vrijednosti dominantne kulture u najširem smislu. Elementi drugih i drugačijih kultura najčešće nisu integrirani u kurikulum i veliki je raskorak između školskog i porodičnog miljea. Djeca koja dolaze iz porodica ili sredina koje imaju drugačije vrijednosti od onih koje promovira škola bilo zbog toga što roditelji govore drugim jezikom, imaju drugačije kulturno naslijeđe ili su sami nedovoljno obrazovani najčešće veoma rano, suočena sa razlikama između ova dva modela koja im se nude počinju da vjeruju da je jedan od njih bolji/gori ili da su inkompatibilni. Najčešće se dešava da djeca sebe i svoje porodično okruženje (roditelje, porodicu, sredinu) vide kao neadekvatne i odustaju od školovanja zato što školsko okruženje nije za osobe iz sredina iz kojih ona potiču. Na taj način značajan dio populacije ne dobija adekvatno obrazovanje ili ostaje van obrazovnog sistema i glavnih društvenih tokova. Šira implikacija je da zbog toga postoji mali broj nastavnog kadra koji potiče iz tog miljea.

Škole koje se smatraju manje uspješnim su najčešće one koje pohađaju učenici koji potiču iz manjinskih i marginaliziranih grupa (niži socijalni status, niži obrazovni status, djeca sa poteškoćama u razvoju, nepotpune porodice, romska djeca i sl.). Slabiji uspjeh škole i učenika uglavnom se opravdava porijeklom dece, njihovim sposobnostima i predznanjima, a ne razmatraju se mogući uzroci koji su inherentni obrazovnom sistemu i institucijama, npr. loši uslovi rada, niska očekivanja od djece, niska očekivanja od kadra koji radi u školi, nizak nivo samopoštovanja kod zaposlenih, nedovoljno znanje o strategijama rada sa djecom iz depriviranih sredina ili kultura koje nisu dominantne, kao i nedovoljna informiranost o socijalnom kapitalu koji djeca donose u školu.

Problematika uvažavanja različitosti se više ne smije razmatrati kroz prizmu potreba svakog pojedinca ili organizacije koju oni čine, već sa stanovišta potreba društva, kao nova paradigma koja polazi od toga da se funkcioniranje svake institucije i organizacije mora zasnivati na pravima i zakonima, a zakoni i Povelja o ljudskim pravima garantiraju ravnopravan tretman za svakog. Društvo koje teži demokratskom uređenju mora funkcionirati u svim svojim segmentima u skladu sa načelom jednakosti (svi ljudi su jednako

vrijedni i imaju jednak tretman; ljudi iz različitih društvenih grupa su jednako poštovani i institucije u društvu omogućavaju svim ljudima jednake mogućnosti).

To znači da se neminovno u sklad moraju dovesti dvije do sada relativno nezavisne paradigme - paradigma tolerancije (neophodno je podržavati pojedince i raditi na podizanju nivoa njihove tolerancije za drugost, razvijanje kapaciteta za saradnju i sl.) i paradigma transformacije (neophodno je obezbijediti zakonske okvire i sprovoditi zakonsku regulativu), tj. potrebno je osnažiti i obrazovati pojedince da bi prevazišli ustaljene načine mišljenja i djelovanja, istovremeno poštujući zakonsku regulativu i primjenjujući sankcije kada se prava pojedinaca krše (Nieto, S, 1998). Zakonska regulativa je definirana tako da je svakom građaninu zagarantirana jednakost, bez obzira na nacionalno porijeklo, jezik, vjeru i sposobnosti, kao i druge individualne i grupne razlike, ali to nije dovoljno. Neophodno je naučiti svakog pojedinca, ne samo kako da poštuje ono što mu je blisko i poznato, već i kako da uvažava one koji su različiti.

anašnje škole mogu i moraju biti posmatrane kao i druge organizacije, sastavljene od ljudi različitog porijekla, različitih znanja i vještina, čiji su korisnici isto tako šarolike grupe djece i njihovih roditelja/porodica. Da bi škole pružile adekvatnu uslugu svim svojim potencijalnim i aktuelnim korisnicima i podigle nivo efikasnosti u radu, moraju se otvoriti za različitosti, pojedinci moraju naučiti da rade zajedno, moraju se kreirati timovi i zajednice., moraju se prilagoditi različitostima koje postoje u samoj školi među osobljem, razlikama među učenicima, roditeljima i zajednici u cjelini, postati odraz raznolikosti zajednice u kojoj funkcioniraju.

U ovoj knjizi predstavljeno je nekoliko ideja čiji je osnovni cilj kreiranje klime i kulture u školi koja doprinosi procesu prevazilaženja straha od različitosti, razvijanju i njegovanju tolerancije kao kapaciteta za djelovanje i uslova u kojima svaki pojedinac (bilo da se radi o djeci ili odraslima) imajednake mogućnosti da razvije svoje kapacitete.

Centar za obrazovne inicijative Step by Step

Svako dijete je jedinstveno

i ima svoj identitet.

Mnoštvo prilika da upozna, radi i

sarađuje sa različitim osobama,

pomaže djetetu da razvije svoj

identitet, odupre se

stereotipima i predrasudama i vidi

različitost kao bogatstvo

i priliku za učenje i razvoj.

1

Upoznajte se međusobno

Svaka škola je zajednica, svijet u malom u kojem svi uče jedni od drugih, razvijaju se, usvajaju različite vrijednosti i stvaraju sliku o sebi i svijetu oko sebe.

Škola je mjesto na kojem se većina djece po prvi put, izvan svog primarnog socijalnog kruga, susreće sa mnoštvom novih lica svojih vršnjaka, starije i mlađe djece i odraslih. U ovom, za njih potpuno novom okruženju, kroz kontakte i interakciju sa drugima, dijete stiče mnoštvo važnih socijalnih vještina, usvaja različite modele ponašanja i ophođenja i stiče sliku o sebi i svijetu oko sebe. U školi djeca sklapaju svoja prva prijateljstva i razvijaju svoj identitet i ličnost ogledajući se u očima drugih i nastojeći da zadovolje primarne potrebe da budu prihvaćeni, uvaženi, prepoznati, da pripadaju i dopinose grupi.

Svako dijete je jedinstveno i neponovljivo, a samim tim i različito od druge djece. No kako će dijete prihvatati i razvijati svoju osobenost, svoj identitet, i kako će prihvatati i doživljavati posebnosti svakog drugog djeteta umnogome zavisiti od kulturnih normi i vrijednosti koje se promovišu i modeluju u školi. Fokusirani na kurikulum, na „učenje“ sadržaja, ponekad zaboravljamo da se paralelno odvijaju i drugi, barem jednako važni procesi učenja učiti biti, učiti činiti, učiti živjeti sa drugima. Zanimarimo li ove procese, oni će se odvijati spontano i stihijski, a mi ćemo propustiti priliku da utičemo na jedinstveni i neponovljivi period djetinjstva koji ostaje u djetetu kao neizbrisivi pečat za cijeli život.

Učenje o različitostima počinje od rođenja

Djeca postaju svjesna različitosti od najranijeg uzrasta. Već i bebe razlikuju ljude koji brinu o njima. Sa dvije godine djeca uočavaju i komentarišu razlike u fizičkom izgledu osoba i predmeta a sa tri godine se osjećaju neprijatno u prisustvu ljudi koji se razlikuju od njih samih.

Stavove i vjerovanja o drugima deca usvajaju iz svoje okoline, imitirajući odrasle, usvajajući i izražavajući njihove stavove kao svoje. Ono što odrasli govore djeci, a posebno kako se i sami ophode prema drugima, utiče na uvjerenja kao i vrstu, kvalitet i intenzitet predrasuda

koje djeca formiraju prema drugom i drugačijem.

Od dolaska u školu, djeca postaju orijentisanja na pripadnost grupi i počinju da shvataju šta znači biti član neke grupe. U tom najranijem školskom uzrastu, djeca počinju koristiti nadimke, etiketiranja i druge izraze kojima se pripadnici druge grupe, drugi i drugačiji oslikavaju kroz negativan kontekst.

Sjetimo se i toga da se već u 10. godini, vrijednosni sistem djeteta kao i sistem uvjerenja o sebi i drugima stabilizuje i sve ga je teže mijenjati. Zbog svega toga, uloga škole kao socijalne sredine koja promovise vrijednosti inkluzivnog obrazovanja može biti od presudnog značaja.

Ja sam poseban/ ali i ti si

Kao što smo ranije napomenuli, svako od nas je jedinstvena osoba, a naš identitet definisan je mnoštvom slojeva i elemenata. Identitet, ili odgovor na pitanje «Ko sam ja?», uslovljen je i određen različitim faktorima, pa su nam tako neki slojevi identiteta dati i na njih ne možemo uticati dok su drugi stvar našeg izbora. Osoba koja svoj identitet definira samo kroz ono što nije stvar njenog izbora, misli da je sve unaprijed determiniramo i da slobode izbora i nema, te tako smanjuje mogućnost da se dobro osjeća u svojoj koži. Sa druge strane, osoba koja sebe definira kroz mnoštvo uloga, od kojih su mnoge stvar njenog izbora, sebe doživljava kao autonomnu osobu koja ima mogućnost izbora i zbog toga se osjeća dobro. Takođe je važno ukazati na opasnost posmatranja sebe i drugih samo kroz jedan aspekt/sloj identiteta (npr. samo kroz rasnu ili teritorijalnu pripadnost, spol i sl.), pošto to stvara plodno tlo za razvoj stereotipnog mišljenja i pojavu predrasuda. Ukoliko sebe i druge doživljavamo samo kroz jedan aspekt identiteta, ukidamo i sebi i drugima mogućnost da budemo drugačiji, da se definiramo na mnogo različitih načina, a ne samo kao dio jedne grupe.

Djeci je stoga potrebno pomoći da upoznaju sebe i druge, pružajući im mnoštvo prilika da sarađuju, razgovaraju, uče kroz lično iskustvo i povežu se sa mnogim grupama otkrivajući različite slojeve svog identiteta. Djeca trebaju prilike da rade i komuniciraju sa osobama drugog spola, etničke pripadnosti, godina, izgleda, drugačijih interesovanja i sposobnosti. Djeca trebaju prilike da u drugim ljudima pronađu ono slično (rađe nego drugačije) ali i da u različitosti otkriju bogatstvo i nove prilike za učenje i razvoj.

Realnost u našim, ali i školama diljem svijeta je, na žalost, drugačija. Umjesto međusobne brige i prijateljstava, sve je više vršnjačkog nasilja, mlađa djeca su izložena zadirivanju pa i maltretiranju od strane starijih, a ismijavanje, ruganje kao i socijalna izolacija djece koja su „drugačija“ nisu rijetka a često ni adekvatno „sankcionisana“ pojava. Upravo suprotno, škola, svjesno ili nesvjesno, generiše odvajanje, stereotipe i netrpeljivost među grupama. Stereotipno se prikazuju žene (djevojčice) i muškarci (dječaci), različite etničke grupe,

zanimanja a nije rijetko ni etiketiranje djece zbog sposobnosti, izgleda ili socio-ekonomskog statusa. Ovakve primjere nalazimo u udžbenicima i drugim materijalima sa kojima se djeca susreću.

Odrasli, bilo u ulozi modela ili nekoga ko poučava, najdirektnije utiču na usvajanje stavova, vrijednosnog sistema i načina ponašanja djece. Zato je obaveza i porodice i škole da pomognu djeci u izgradnji sopstvenog identiteta, pozitivne slike o sebi, samopouzdanja i samopoštovanja te da upoznaju i vide druge ljude kao jednakopravne i jednako važne i tako se prema nima ophode. Izgradnja društva koje počiva na uvažavanju različitosti počinje u glavama djece.

Kako početi?

„Mnogi ljudi se zovu kao ja, ali moje ime je samo moje!“

Jedan od prvih slojeva identiteta svakog čovjeka je njegovo/njeno ime. Ime je prva riječ koju napišemo, jer ime je više od riječi. Ime trebamo nositi sa ponosom i nikada zbog svog imena ne smijemo biti izloženi bilo ismijavanju ili nekoj drugoj formi ponižavanja i zlostavljanja. Kada nekome želimo oduzeti identitet ili ga poniziti, oduzimamo mu ime.

1. Prvo što saznajemo kada dijete dođe u školu, prvo pitanje koje postavljamo je „Kako se zoveš?“. Stoga i stvaranje zajednice trebamo otpočeti jednostavnom, ali veoma važnom aktivnosti upoznavanjem. Prva „lekcija“ u stvaranju međusobnih odnosa u razredu i školi jeste naučiti imena jedni drugima i obraćati se osobama njihovim imenom. Kada se djeci obraćamo njihovim imenom mi im ukazujemo poštovanje i modelujemo takav odnos sa drugima.

Već prvog dana u učionici počinjemo sa međusobnim upoznavanjem, pomažući djeci da nauče imena jedni drugima. Evo nekoliko načina da to učinite:

- Napravite zajedno sa djecom kartice sa njihovim imenima. Ukoliko djeca ne znaju pisati, pomozite im ili još bolje zamolite dijete koje zna da piše da to učini.
- Nemojte ni u kojoj prilici djeci samovoljno davati nadimke ili skraćivati njihova imena bez njihovog odobrenja. Ukoliko dijete želi da ga zovu drugačije od pravog imena, poštuju tu želju.
- Razgovarajte sa djecom o njihovim imenima, ko im je dao ime, zašto im se sviđa, da li bi možda željeli da se drugačije zovu i zašto. Ispričajte i vi priču o svom imenu. Pomozite djeci da razumiju zašto je ime važno i omogućite im da se zbog toga osjete posebno i poštovano i ponose se svojim imenom.

- Aktivnost za roditelje: zamolite roditelje da napišu priču o imenu djeteta: kako ga je dobilo, šta znači, zašto su odabrali baš to ime? Roditelji mogu i gostovati na jutarnjem sastanku ili u drugim posebnim prigodama i ispričati priču o imenu, pružajući djeci priliku da postavljaju pitanja. U suprotnom, priče možete čitati vi i o tome razgovarati u učionici.
- Razgovarajte o različitim običajima vezanim za davanje imena i saznajte nešto više i o običajima u drugim kulturama.
- Izložite na vidno mjesto u učionici imena sve djece.
- Pomozite djeci da naprave slikovnicu o svom imenu tako što će svaka strana slikovnice biti posvećena jednom slovu (mlađi uzrast)
- Neka djeca istraže i pronađu neke poznate ličnosti koje nose isto ime kao oni.

2. Osigurajte da djeca imaju mnoštvo prilika da sarađuju i uče jedni od drugih. Upoznajući drugu djecu na smislen i svrsihodan način, djeca uviđaju da imaju mnogo više sličnosti nego razlika, da svako može da doprinese i da svi mogu učiti jedni od drugih:

- Organizujte što više prilika za kooperativno učenje u heterogenim grupama: vodite računa da su u grupi djeca različitog spola, mogućnosti, interesovanja, prethodnog iskustva, stilova učenja i dr. Zajednički rad i postizanje uspjeha osnažuje grupnu koheziju i povezuje svu djecu. Mijenjajte grupe.
- Pomozite djeci da razumiju zašto je važno da sarađuju sa različitim osobama (a ne samo „najboljim prijateljima/cama“) i pružite im priliku da dožive uspjeh u saradničkom radu. Pokažite da vam je važno *kako* rade a ne samo kakve su rezultate postigli. Njeguajte i vrednujte atmosferu uzajamne pomoći i podrške a ne stalnog takmičenja i poređenja djece. Kompetitivno okruženje može umanjiti osjećaj kompetentnosti kod djeteta koje se ne osjeća „dovoljno uspješno“, spriječiti djecu da eksperimentišu i preuzimaju rizik, uticati da djeca druge vide kao „prepreku njihovom uspjehu“ i ohrabriti ih da žele da pobijede „po svaku cijenu“.
- Zadatak postavite tako da uspjeh, odnosno postizanje cilja ovisi od učešća svih u grupi. Zadatak nije dovršen dok svaki član grupe ne dovrši svoj dio ili ne razumije postupak i sl. U tom slučaju zadatak mora biti osmišljen tako da svako dijete može učestvovati i da ima dovoljno posla za svakog člana grupe.
- Proslavljajte uspjehe zajedno omogućite svima da se osjećaju dijelom veće zajednice. Uvažite doprinos svakog člana zajednice zajedničkom uspjehu, ne poredeći ih. U redu je da smo različiti.
- Osmislite aktivnosti u kojima jedno dijete treba nečemu (bilo čemu ne mora biti u vezi sa nastavnim gradivom) da pouči drugo. Dajte im ideje i ohrabrite ih naglašavajući da svako zna nešto čemu može podučiti druge. Prezenterajte naučeno i konstatujte koliko ste važnih stvari naučili. Zahvalite se jedni drugima.

- Osmislite različite aktivnosti u kojima će do izražaja dolaziti snage i sposobnosti svakog djeteta. Svako od nas mora imati priliku da doživi uspjeh i osjeti se kompetentnim i uvažanim. Neka djeca su uspješnija u sportu, neka u muzici, neka u drami, neka u matematičkim aktivnostima, neko pravi najbolje sendviče, neko nas nasmije, utješi, sasluša. Sve je to jednako važno.
- Osmislite aktivnosti u kojima će različita djeca istraživati po čemu su slični a po čemu različiti jedni od drugih. Napravite zid sa imenima i prostorom za svako dijete na koji mu druga djeca mogu zapisivati poruke podrške, zahvale, primjetiti nešto dobro, proslaviti uspjeh. Modelujte poruke pišući ih vi djeci (posebno onoj koja imaju manje komentara).
- Vodite računa o djeci koja pripadaju manjinskim ili marginaliziranim grupama. Osigurajte da druga djeca upoznaju kulturu određene grupe i tretiraju je jednakopravno. Omogućite djeci vrijeme da razgovaraju i postavljaju pitanja vezana za kulturu, običaje i način života druge djece. Modelujte odnos uvažavanja.

3. Stvaranje zajednice u kojoj se njeguje saradnja, uzajamna podrška i uvažavanje, podrazumijeva i mnoštvo prilika da se međusobno bolje upoznaju i nastavnici, roditelji, djeca različitih uzrasta, kao i da djeca upoznaju i druge nastavnike u školi. Iako u školi svi imamo uloge učenika, nastavnika i roditelja, svi smo mi osobe i imamo svoje želje, nade, brige, ineteresovanja i potrebe. Učenici su prije svega djeca, nastavnici mogu biti i roditelji, sportisti, članovi raznih udruženja, roditelji su profesionalci, prijatelji i sl. Bolje poznavanje pretpostavka je za građenje uzajamnog povjerenja i poštovanja, što je temelj u stvaranju inkluzivne školske zajednice.

Evo nekoliko ideja:

Za nastavnike

- Napravite u zbornici kalendar rođendana svih nastavnika i drugog osoblja škole i obilježite ih prigodno
- Istaknite značajne datume koji se obilježavaju u različitim kulturama iz kojih potiču nastavnici. Saznajte nešto o njima i obilježite ih.
- Napravite ploču sa zahvalama, pohvalama i porukama podrške koje nastavnici mogu pisati jedni drugima.
- Osmislite prilike u kojima će se nastavnici upoznati jedni sa drugima i van školskog konteksta. Saznajte šta imate zajedničko sa drugim nastavnicima, koja interesovanja i uvjerenja dijelite, čime se volite baviti u slobodno vrijeme, razgovarajte o porodicama i sl. Organizujte zajedničku rekreaciju bavite se sportom, uključite i roditelje i djecu, smislite zabavne igre. To će osnažiti vašu zajednicu i poboljšati timski rad u školi.

- Organizujte mjesečno zajedničke sastanke sa temama „na šta smo ponosni, šta smo postigli ovog mjeseca.“
- Ne zaboravite i na zabavni dio sastanka. Neka različiti timovi budu zaduženi da pripreme nešto. Iznenadićete se šta se sve krije iza zauzetih profesionalaca.

Omogućite da se učenici upoznaju sa svim nastavnicima:

- Postavite u školi tablu sa fotografijama, imenima ali i nekim drugim karakteristikama svih nastavnika (sekcije koje vode, moto, omiljeni pisac, u čemu mogu pomoći učenicima i sl.). To će omogućiti da djeca bolje upoznaju nastavnike u školi a dodatni podaci mogu predstaviti nastavnike/ce u drugom svjetlu i kao važan resurs svim učenicima i roditeljima.
- „Izložba nastavnika“ Napravite umjetnički projekat koji će takođe pomoći da bolje upoznamo nastavnike/ce u školi. Neka svaki razred napravi ovaj rad za svog učitelja/icu, razrednika/cu. Uvećajte fotografije nastavnika na A4 format i nalijepite ih na manje kutije (glava) od većih kutija napravite tijelo i ukrasite ga. Napišite šta posebno cijenate kod svog učitelja/ice, razrednika/ce. Postaviti instalaciju pred učionice/ kabinete.
- Pitanja za nastavnike neka svaki razred pripremi listu pitanja za nastavnike koje ne poznaje a želi da upozna. Pozovite nastavnike u goste. Pošaljite im pozivnicu i priredite topao doček. Nakon posjete pošaljite nastavniku/ci zahvalnicu sa potpisima.
- Pozovite nastavnike/ce različitih profila da vam pomognu ili vas posavjetuju u izradi nekog razrednog projekta.
- Napravite akreditacije za nastavnike sa fotografijom kako bi se svi mogli jedni drugima obraćati imenom, što povećava bliskost i poboljšava komunikaciju.

Osmislite prilike da se međusobno upoznaju i učenici u cijeloj školi:

- Odvojite jedan zajednički zid koji bi mogli naizmjenično uređivati učenici drugih razreda/odjeljenja. Neka se predstave kako žele, napišu svoje snage, čime se ponose, šta su postigli.
- Organizujte redovne prilike da učenici prezentuju rezultate nekog projekta ili teme koju su izučavali. Neka učestvuju svi učenici. Priprema prezentacije predstavlja odličan

način ponavljanja i struktuiranja naučenog. Predstaviti se mogu plakati, grafikoni, poster, pisma, likovni i književni radovi i sl. Pozovite učenike drugih razreda, odjeljenja pa i cijele škole da prisustvuju prezentaciji. Ovo možete uraditi i za roditelje. Oni će se osjećati ponosnima zbog postignuća njihove djece i vidjeće školu kao mjesto koje promoviše učenje i znanje ali i zajednički rad i postignuća svakog djeteta.

- Osnujte Klub čitalaca neka djeca predlože svoje omiljene knjige i predstave ih drugima. Odredite o kojoj knjizi će se razgovarati (može i prigodan film, omiljena video igra, web stranica i sl.). podučite djecu kako mogu da vode konstruktivne rasprave o različitim temama.
- Organizujte vršnjačko učenje, povezivanje i pomoć starijih učenika mlađim i sl.
- Organizujte redovne sastanke svih učenika i nastavnika škole (sala za fizičko, sportski teren i sl.) na kojima ćete razgovarati o svakodnevnim stvarima, ciljevima, eventualnim poteškoćama, promovisati uspjehe, zahvaliti se pojedincima i grupama na pomoći, postignutim rezultatima i graditi duh zajedništva.

„Neki ljudi misle da se
samo intelekt računa:
znati kako riješiti problem,
kako se izvući iz
teških situacija, kako uvidjeti
šansu i iskoristiti je.
Ali djelovanje intelekta
ne znači ništa bez
hrabrosti, suosjećanja i empatije“

Bertrand Russell 1872-1970, Britanski filozof, matematičar i esejist

2

Pomozite djeci da razviju empatiju

Šta je empatija? Empatija je sposobnost razumijevanja unutarnjeg stanja druge osobe, sposobnost uživanja u emocionalna stanja druge osobe i razumijevanje njenog položaja. Osjećati empatiju prema nekome znači razumjeti što ta osoba osjeća u situaciji u kojoj se nalazi, razumjeti „što bih ja osjećao/la i učinila kada bih se nalazila u takvoj situaciji“.

Empatija je jedan od osnovnih preduslova socijalizacije, jedini način kako je moguće steći bilo koje mišljenje o duševnom životu drugih. Simpatija je uživanje i proživljavanje. Empatija je osjećanje S drugim, a simpatija je osjećanje ZA druge.

Empatija nije nešto što se može razviti „samo od sebe“, već predstavlja vještinu koju djeca uče, koja se treba poticati i razvijati. Za djecu, razvijanje empatije je ključni razvojni korak u poboljšavanju njihovih socijalnih vještina i sposobnosti brige za druge.

Učenje empatije je proces koji započinje još u najranijoj dobi, te proces u kojem kroz prepoznavanje, imenovanje i razumijevanje emocija i svakodnevno pružanje primjera, modelovanje, ponašanja punog empatije odrasli igraju veoma važnu ulogu. Iako se čini da neka djeca lakše i prirodnije razvijaju svoju empatiju, svoj djeci je potrebna pomoć u učenju ove složene emocije i vještine, i to od njihove najranije dobi.

Vrijednost razvoja empatije je višestruka, jer kapacitet za empatiju djeci olakšava povezivanje s drugim živim bićima. Empatična djeca su uspješnija i zadovoljnija u školi te u socijalnim situacijama. Zbog iskazane empatije imaju više prijateljskih veza u kojima se osjećaju zadovoljno, jer im prijatelji uglavnom njihovo prijateljstvo uzvraćaju na podjednak način. Djeca koja nisu „naučila“ biti ematična mogu izrasti u osobe koje doživljavamo kao „bešćutne, neosjetljive“ i koje često nailaze na velike poteškoće u stvaranju kvalitetnih veza s drugima, jer ne prepoznaju niti razumiju emocionalna stanja drugih ljudi, pa posljedično s njima niti ne suosjećaju.

Mnogi nastavnici vjeruju da je empatija direktno povezana sa uspjehom u školi. Tako sve više preovladava mišljenje da uspješne učenike/ce karakteriše: znanje, samousmjerenost,

strategije za učenje i empatija. Znanje uključuje kritičko i kreativno mišljenje, samousmjerenost se odnosi na motivaciju za učenje i pouzdanje u sopstvene sposobnosti, strategije podrazumijevaju dobre alate i načine za sticanje, evaluiranje i primjenu znanja ali uspjeh u učenju podrazumijeva i uvid u motive, osjećanja i ponašanje drugih kao i sposobnost da iskomuniciramo to razumijevanje ukratko rečeno, empatiju.

Kako poučavati empatiju?

Razvijanje empatije zahtijeva različite pristupe u poučavanju. Učenje ili čitanje o tome, kao ni prosta uljudnost ili pokazivanje brige za druge, neće samo po sebi razviti empatiju kod djece. Djeca trebaju mnoštvo prilika da praktično iskuse i razgovaraju o empatiji, svojim i osjećanjima drugih ljudi i načinu na koje oni proživljavaju određene situacije. Teza da je dijete „ili empatično ili nije“, ne stoji, jer svaka osoba može razviti ovu sposobnost.

Poučavanje empatije otpočinje učenjem o emocijama i razumijevanjem sopstvenih emocija a posredno i emocija drugih ljudi. Važan način učenja je modelovanje empatije, kao i dijeljenje sa djecom sopstvenih osjećanja u određenim situacijama. Npr. umjesto da djecu grdite ili im govorite šta su pogrešno uradili, recite im kako se osjećate i kako je to uticalo na vas.

Jedan od najboljih načina za razvijanje i vježbanje empatije je igra uloga. Postoji nebrojeno mnogo načina da se ona realizuje, ali u svim oblicima ona podrazumjeva to da se djeca „uživljavaju“ u određene likove, pokušavajući da razumiju kako je biti „u nečijim cipelama“. Jedna od jednostavnih mogućnosti je rad u paru, kada jedno dijete preuzme „ulogu“ a drugo ga intervjuše. Djeca mogu preuzimati razne uloge, uloge stvarnih ili izmišljenih likova, likova iz priča, uloge nekih članova svoje porodice (kako je biti tvoja mama/tata). Nakon nekog vremena, uloge se zamijene. Igre uloga omogućavaju djeci da uvide stvari iz različitih perspektiva, rješavaju probleme, umanje rigidno razmišljanje i predrasude, i postanu fleksibilniji.

Pružite priliku djeci da dožive kako je biti „u tuđoj koži“

Jedna od novina u našem obrazovnom sistemu je inkluzija djece sa poteškoćama u razvoju. No bez obzira da li u odjeljenju ili školi ima ili nema učenika sa poteškoćama u razvoju, ili pak djece iz marginaliziranih ili manjinskih grupa, svako dijete treba imati priliku da razumije i bolje se upozna sa osjećanjima, potrebama, snagama i preprekama sa kojima se druge osobe suočavaju.

O ovome možete razgovarati sa djecom u različitim prilikama, osvrćući se na njihovo iskustvo, pričitane tekstove iz literature ili prateći napise u štampi. Kako bi ilustrovali jedan primjer obrade teme koja se tiče razvijanja empatije sa osobama koje imaju poteškoće, izabrali smo temu o čulima. Ovu temu, koju obrađujete u sklopu svog nastavnog programa, možete obogatiti nizom aktivnosti koje pomažu djeci da bolje razumiju osobe koje imaju poteškoće sa npr. vidom.

U sklopu ove teme važno je, međutim, da djeca razumiju da je svaka osoba veoma kompleksna i da je prije svega ličnost koja ima svoje snage, radosti, sposobnosti a ne samo određenu poteškoću. Različitosti, bilo da su u pitanju određene sposobnosti ili nešto drugo, ne treba nijekati, treba ih razumjeti i doživjeti samo kao dio nečije osobnosti. Osobe sa nekim poteškoćama ne treba niti sažaljevati niti joj pridavati neke nadnaravne osobine. Treba je doživjeti kao osobu i nastojati je što bolje upoznati.

„Upoznajte osobu a ne poteškoću. Pogledate li iza poteškoće, vidjećete osobu, osobu koja ima iste misli i osjećanja kao i svaka druga”

Otpočnite uvijek sa onim što djeca već znaju o čulima. Istražite jedno po jedno čulo kako biste razumjeli kako ona funkcionišu (anatomski), za šta nam sve služe, kako, kada i koliko koristimo svako od čula.

Razgovarajte sa djecom o tome da neke osobe imaju poteškoće sa čulom vida. Pitajte ih da li poznaju neku od tih osoba, šta oni misle o tome kako to izgleda nositi naočale, kako izgleda ne vidjeti i sl. Neka djeca zatvore oči i pitajte ih kakav je to osjećaj.

Vježba: donesite stare sunčane naočale i namažite ih kremom tako da je pogled kroz njih zamućen. Zamolite jedno po jedno dijete da pokušaju nešto pročitati sa tim naočalama. Neka objasne šta se dešava, kako se osjećaju. Razgovarajte o tome koji su uzroci da neki ljudi ne vide blizu ili daleko. Istražite otkriće naočala, sočiva i drugih pomagala (lupa, mikroskop), koji pomažu ljudima da bolje vide. Zamolite učenika/cu iz vašeg ili drugog odjeljenja koji nose naočale da vam pojasne šta je dioptrija, kako je počeo/la da nose naočale, kako se osjeća bez njih i sl. Neka odgovore na pitanja druge djece. Pitajte šta oni misle zašto se djeca ponekad rugaju osobama koje nose naočale? Razgovarajte zajedno dajući priliku djetetu koje nosi naočale da pojasni svoje osjećaje i kako su takve situacije uticale na njega/nju.

Pozovite u goste osobu koja je slabovidna ili uopšte ne vidi. Ukoliko ne poznajete nikoga u zajednici, najbolje da kontaktirate neko od udruženja osoba sa poteškoćama vida. Pokažite djeci kako izgleda brajevo pismo i mašina za pisanje. Razgovarajte sa djecom i pomozite im da se pripreme za razgovor sa gostom i smisle pitanja. Ohrabrite ih da saznaju što više. Zamolite gosta da djeci pojasni i to šta ne voli kada drugi ljudi rade, odnosno šta bi volio da rade više, kako mu mogu pomoći i kako bi trebalo organizovati okruženje kako bi osobe sa poteškoćama mogle bolje funkcionisati i biti samostalniji. Napišite nazive škole, i druge pisane natpise i brojeve u školi Brajevim pismom, i dodajte ove natpise pored postojećih.

Uradite sa djecom „igre povjerenja“. Neka jedno dijete zatvori oči i osloni se na drugog da ga vodi. Neka dijete zatvorenih očiju ide naprijed a neka ga drug/garica usmjerava kuda da ide. Razmisлите kako biste mogli organizovati učionicu da se po njoj lakše kreću osobe koje slabo ili nikako ne vide.

Evo još nekih ideja koje možete iskoristiti za razvoj empatije. Vježbe prilagodite temi i uzrastu djece. Djeci uvijek objasnite šta radite i zašto. Neke od vježbi možete adaptirati i za roditelje.

Primjeri:

- Naučite nekoliko znakova iz jezika kojim se sporazumijevaju osobe koje ne čuju na zid učionice postavite slikovni prikaz znakova. Naučite kako se kaže prijateljstvo, hvala, ja se zovem.. osmislite svoj jezik i naučite da komunicirate koristeći određene pokrete.

Razgovarajte koje mogu biti prednosti ovakvog sporazumijevanje. Razmislite sa kojim se poteškoćama i preprekama suočavaju osobe koje ne čuju i šta im može pomoći a ako imate priliku dovedite gosta (osobu koja koristi jezik znakova, člana porodice i sl.).

- Organizujte grupnu aktivnost sa djecom sa zadatkom da naprave npr. zidni sat na kojem će svaka osoba moći da sazna koliko je sati. Obezbijedite karton, flomastere, makaze...Otežajte aktivnost tako što ćete po jednom djetetu u timu: zavezati oči, drugom na ruke staviti rukavice bez otvora za prste, povezati noge i sl. Zadatak je da svi učestvuju na način na koji najbolje mogu da doprinesu grupi. Neka smisle strategiju za rad. Razgovarajte poslije kako je bilo raditi na zadatku, kako su sarađivali?

Fokusirajte se na snage a ne na ograničenja. Razgovarajte o tome kako svako može da doprinese na svoj način.

- Organizujte šetnju oko škole sa ciljem da utvrdite da li bi i kako osoba u kolicima mogla da se kreće. Analizirajte i prostor škole sa tog aspekta. Napravite popis svih potrebnih promjena kako bi dijete ili osoba koja je u kolicima mogla da dođe u školu. Ako ste u prilici, omogućite djeci da se pokušaju kretati u kolicima.
- Pomozite djeci da saznaju nešto o osobama sa određenim poteškoćama koje su postigle izvanredne rezultate u sportu, nauci, umjetnosti. Neka pokušaju slikati držeći olovku ili kist u ustima (kao neki slikari/ce koji ne mogu koristiti ruke), neka pokušaju igrati odbojku sjedeći i sl.
- Recite djeci da će trebati da urade važan zadatak za koji imaju ograničeno vrijeme. Dobiće usmene i pismene upute pa ne mogu tražiti dodatna pojašnjenja. Napišite upute na nekom stranom jeziku i pročitajte ih naglas. Zamolite djecu da otpočnu sa radom. Kada zatraže dodatnu pomoć ponovite pravila (i dalje na stranom jeziku) insistirajući da počnu da rade. Nakon nekog vremena pitajte ih u čemu je problem? Razgovarajte o tome kakav je osjećaj ne razumjeti jezik koji se govori u školi; kako se

osjećaju djeca čiji je maternji jezik drugačiji od onog kojim se govori u školi? Šta možemo uraditi da im pomognemo?

- Pronađite priče koje govore o osobama sa posebnim potrebama, osobama koje su bile „drugačije“ kada su išle u školu (emigranti, siromašna djeca, izbjegice, djeca bez roditeljskog staranja i sl.). Recite djeci da ispričaju priču iz ugla tog djeteta, opisujući njihova razmišljanja, ono što im se događa u glavi, šta osjećaju i sl.

Zajednica zahtijeva mnogo
razgovora, dogovora, prilagođavanja
i aktivnu participaciju svakog člana
kao i niz pravila koja pomažu
zajednici da efikasno funkcionira radi
dobrobiti svih.

3

Stvaranje zajednice Pravila i etički kodeks

Život u zajednici, a škola to svakako jeste, zahtijeva kontinuirani balans između prava i odgovornosti svakog člana zajednice, balans između brige o svakom pojedinom članu i brige o cijeloj grupi, balans između praćenja procesa i evaluiranja rezultata postavljenih ciljeva. Zajednica zahtijeva mnogo razgovora, dogovora, prilagođavanja i aktivnu participaciju svakog člana kao i niz pravila koja pomažu zajednici da efikasno funkcionira radi dobrobiti svih.

Mnoga pravila vezana za funkcioniranje škole unaprijed su propisana i regulirana različitim dokumentima od međunarodnih deklaracija do pravilnika koji se uspostavljaju na školskom nivou. Da li ta pravila funkcioniraju u praksi i da li omogućavaju da se svaki pojedinac u školi osjeća sigurno, zaštićeno i, nadasve, jednakopravno, pitanje je koje svaka škola treba sebi postaviti.

Ništa se ne podrazumijeva

Škola je utemeljena na nizu dokumenata, zakona i pravilnika, koji definiraju njezino postojanje i način funkcioniranja. Postoje pravilnici vezani za rad, poštovanje radne discipline, pravilnik o nagrađivanju i kažnjavanju, o ocjenjivanju i sl. Važno je, međutim, da zapamtimo da samo postojanje pravila ne podrazumijeva i njihovu implementaciju, te da se mnoge situacije koje se dešavaju u školi ne mogu podvesti pod postojeća pravila jer ona naprosto ne postoje.

Koliko poznajete pravila koja su propisana u vašoj školi? Da li ih poznaju učenici, roditelji? Složit ćete se da je teško poštovati pravila koja ne poznajete ili ih ne razumijete, posebno ako se ona ne primjenjuju konzistentno i principijelno.

Mnoštvo pravila u školi spada u takozvana „nepisana“ pravila, a ipak se od učenika (pa i nastavnika i roditelja) očekuje da ih poštuju. Ovo se najčešće odnosi na pravila ponašanja,

odijevanja, na neka etička pravila i sl. Poštovanje ovih pravila često se „podrazumijeva“, jer to „svi nauče u porodici“ ili u „društvu“, a njihovo „kršenje“ je izvor niza poteškoća i problema za sve. Posljedično, ova se pravila mogu razlikovati od nastavnika do nastavnika, neka pravila važe za niže neka za više razrede, neka pravila važe samo za neke učenike ili važe za učenike, ali ne i nastavnike.

Ma koliko ih voljeli ili ne voljeli, pravila trebaju i moraju postojati. Ona nas štite, osiguravaju efikasnost i efektivnost, onemogućavaju zloupotrebe i subjektivna tumačenja prava ili bi barem to trebala činiti.

Pravila, posebno ona koja se odnose na reguliranje međusobnih odnosa svih članova zajednice, ophođenja prema osobama i imovini, poštovanje prava svih i zajednički život i rad, moraju se donositi uz učešće svih zainteresiranih, moraju biti transparentna, konzistentna i dosljedna, utemeljena na principima jednakopravnosti i moraju se odnositi jednako na sve članove zajednice.

Odrasli su model

Raspravu o pravilima na nivou škole, njihovo razvijanje i uvođenje treba početi od odraslih, posebno nastavnika. Odrasli su važni modeli ponašanja za djecu, pa je njihov odnos prema radu, uzajamno ophođenje i komunikacija, odnos prema svakom djetetu i porodici i drugi aspekti koji se tiču života u školskoj zajednici i šire, moralni i etički principi koje svojim ponašanjem zastupaju i manifestiraju, uzor svim učenicima. Ne možemo tražiti od djece da poštuju pravila koja mi sami ne poštujemo, niti da usvoje vrijednosne i etičke principe koji nisu utkani u naše djelovanje. Riječi nemaju moć ako ih ne prati dosljedno i principijelno ponašanje.

Cijeli proces potrebno je početi sa upoznavanjem dokumenata donesenih na međunarodnom nivou, dokumenata koje je donijelo ministarstvo, zakonskih i drugih akata. Mada se često podrazumijeva da nastavnici poznaju svoja prava i obaveze, s pravima i obavezama djece i roditelja to ne mora biti i često nije slučaj. Preispitajte zajedničko razumijevanje navedenih dokumenata a posebno s aspekta njihove primjene u kontekstu škole.

Deklaracija o pravima djeteta i neki drugi dogovori, ne postoje radi sebe, niti je dovoljno da se sa nima upoznamo, nego moraju biti osnova za kreiranje svih drugih dokumenata i pravilnika, od državnog do nivoa učionice, oni utiču na kurikulum, metode i sve druge aspekte rada škole. Osim toga, međunarodna zajednica donosi i mnoga nova dokumenta i smjernice koje je potrebno pratiti. Obaveznu (i obavezujuću) literaturu čine i izvještaji o stanjima prava djece u našoj zemlji, analize, istraživanja i izvještaji o poteškoćama i potrebama različitih marginaliziranih i manjinskih grupa i drugi dokumenti. Oni su osnova profesionalne rasprave i iznalaženja načina da se stalno radi na poboljšanju položaja djece

i porodica u vašoj školi, ali i šire u zajednici. To nije naše pravo niti dobra volja to je naša profesionalna, građanska i ljudska obaveza.

Etički kodeks

Jedan od dokumenata koji nastavnici trebaju razviti u sklopu rasprava o pravima i pravilima je etički kodeks škole. Etički kodeks sadrži moralna načela i načela profesionalne etike sukladno kojima se u svom profesionalnom i javnom djelovanju trebaju ponašati svi uposlenici škole. On se sastoji od standarda ponašanja prilagođenih potrebama škole, uzimajući u obzir načela slobode profesionalnog rada te čuvanja dostojanstva i ugleda škole. Etički kodeks je obavezujući, ali nije alternativa zakonima i drugim pravnim aktima škole.

Etički kodeks škola donosi kako bi propagirala određene vrijednosti koje moraju biti ugrađene su obrazovnu instituciju. Neke od tih vrijednosti i načela odnose se na:

- Poštovanje svih ljudskih i dječijih prava, prava osoba sa poteškoćama i drugih prava
- Osiguravanje prava na integritet, dostojanstvo i privatnost
- Poštovanje načela jednakosti i pravednosti, na način koji isključuje svaku diskriminaciju, zlostavljanje, uznemiravanje ili iskorištavanje
- Načela objektivnosti, nepristranosti, razboritosti, korektnosti, dijaloga i tolerancije u međusobnim odnosima, u radu sa djecom i roditeljima
- Načela stručnosti i izvrsnosti te, u skladu s time, stalno stručno usavršavanje i utemeljivanje svih profesionalnih i etičkih prosudbi na dostupnim činjenicama, isključujući predrasude bilo koje vrste.

Etičkim kodeksom se definiraju postupci i ponašanja koja su neprihvatljiva u vašoj zajednici. Navodimo neke:

- Nedopustiv je svaki oblik neposredne i posredne diskriminacije temeljen na religiji, etničkoj i nacionalnoj pripadnosti, rasi, spolu, spolnoj orijentaciji, životnome stilu, imovinskom stanju, porijeklu, obiteljskome i bračnom statusu, obiteljskim obvezama, godinama, sposobnosti, tjelesnom izgledu, političkom opredjeljenju i zdravstvenom stanju.
- U školi je neprihvatljivo uznemiravanje, odnosno svaki čin, pojedinačan ili ponavljani, verbalni, neverbalni ili fizički, koji stvara ili pridonosi stvaranju neugodnih i neprijateljskih radnih okolnosti ili koji drugu osobu zastrašuje, vrijeđa ili ponižava.
- Neprihvatljivo je svako spolno uznemiravanje.

Zajednica počinje u učionici

Donošenje i poštovanje zajedničkih pravila jeste kontinuirani proces u koji podrazumijeva aktivnu participaciju svih aktera, a ne pasivno slaganje i odobravanje. Proces donošenja i usvajanja pravila zahtijeva postupnost, uzajamno slušanje, dijalog, kontinuitet, principijelnost i konzistentnost. Donesena pravila uvijek su podložna preispitivanju, dorađivanju i unapređivanju.

Pravila se donose i trebaju postojati za cijelu školu, ali stvarno učenje i vježbanje pravila počinje u učionici. Način donošenja i složenost pravila zavisi od uzrasta, odnosno razvojnog stadija djece ali i drugih osobenosti pojedine grupe, odjeljenja, pojedinaca.

Pravila se donose na samom početku školske godine, ali se povremeno revidiraju. Pravila ne moraju određivati svaku aktivnost u učionici, ali moraju ohrabrivati logičko razmišljanje i diskusiju o tome kako želimo da se odnosimo jedni prema drugima i kakvu školu želimo, za šta nam služe, šta donose pravila, a koje efekte proizvodi nepoštivanje pravila. Djeca trebaju razumjeti da nam pravila pomažu da izgradimo uređenu i sigurnu zajednicu za svakog učenika i nastavnika. Trebamo imati u vidu da djeca dolaze iz različitih kultura, i da se određena pravila mogu razlikovati od onih u porodici. Uvažavajući sve različitosti, potrebno je pronaći zajednička rješenja za učionicu i školu, koja će imati u vidu potrebe svakog djeteta. Zapamtimo ništa se ne podrazumijeva.

Postupak u poučavanju i vježbanju pravila

1. Razgovarajte sa djecom šta je potrebno učiniti da bi učionica i škola bile mjesto u kojem se svako osjeća sigurno i uvaženo, kako bi efikasno radili i učili. Napravite listu.

2. Povežite odgovore sa pravilima: naprimjer, rekli smo da je važno da uvažavamo jedni druge. „Jedan od načina da se iskaže poštovanje je da se pažljivo sluša kada drugi govore. Kako to izgleda?“.

3. Demonstrirajte ponašanje zamolite jedno dijete da učestvuje u aktivnosti, a vi demonstrirajte pažljivo slušanje: „Dina će govoriti o nečemu što će se dešavati sutra nakon škole. Ja ću biti slušalac. Obratite pažnju šta ja radim.“

4. Razgovarajte sa djecom o tome šta su vidjeli, čuli, primijetili. „Šta sam uradio/la da pokažem da sam slušao/la Dinu“ Učenici mogu odgovoriti: „Gledali ste je“, „Niste se kretali“, „Klimali ste glavom“ i „Nasmijali ste se kad je spomenula...“.

5. Razgovarajte djecu o osjećanjima i drugim posljedicama našeg ponašanja: „Šta mislite kako se Dina osjećala kada sam pokazao/la da je slušam? Kako se vi osjećate kada vas neko sluša ili kada vas ne sluša?“ Neki od odgovora djece su bila: „Vjerovatno se osjećala dobro“, „Kao da vam je zaista stalo“, „Kao da je zaista važno ono što je imala da kaže“.

6. Zamolite sada dvoje djece da pokušaju oni demonstrirati slušanje (ili neko drugo očekivano ponašanje koje se odnosi na pravila). Neka drugi posmatraju i komentiraju šta su uočili. Konentiajte i vi modelujući davanje dobre i konstruktivne povratne informacije, a ne kritike ili izraza kao „super, odlično je bilo“ i sl.

7. Cijeli razred se podijeli u parove i vježba slušanje. Razgovarajte šta je bilo dobro, na čemu možete još raditi. Dogovorite se da ćete u narednom periodu vježbati dobro slušanje u svim aktivnostima u razredu i voditi više računa o tome

8. Ponovite ovakve aktivnosti za svako od pravila. Za neka će vam trebati više, a za neka manje vremena, ali je usvajanje pravila zajednički proces i djeca trebaju osjetiti prednosti korištenja pravila.

Pravilo „prvih šest nedjelja“

Pravila ponašanja i ophođenja potrebno je uvesti u cijelu školu. Cilj je da većina pravila postanu rutine usvojeni kodeks ponašanja, i da prerastu u kulturne norme institucije. Ukoliko se svi dosljedno pridržavamo osnovnih dogovorenih pravila, velika je vjerovatnoća da će se to i dogoditi.

Pravilo „prvih šest nedjelja“ govori o tome da je neophodno jedan značajniji period posvetiti pomoći djeci da usvoje pravila na nivou cijele škole. To nikako ne znači da pravila prestaju da važe nakon tog perioda, već da će nakon aktivne i usmjerene posvećenosti svih nastavnika i učenika, pravila postati sastavnim dijelom rada škole. To znači, također, da ćemo u ovom periodu izbjegavati kritiku i posljedice nepoštivanja pravila, već ćemo koristiti različite strategije kako bismo pomogli djeci da ih nauče.

Neke od strategija su:

Oснаživanje (vidim da strpljivo čekate na red... primjetila sam da...)

- „Primjećujem da mnogi od vas vole da razmjenjuju svoje crteže. Lijepi komentari koje čujem, usitinu su nešto što ljudi žele razmijeniti.“
- „Primjećujem dosta različitih ideja o tome kako nacrtati drveće. Sviđa mi se kada ljudi na različite načine obavljaju stvari.“

Podsjećanje (šta bismo sada trebali, kako... ko se sjeća šta smo se dogovorili...)

- „Ako vas neko zamoli da se igrate sa njim, kako mu prijateljski na to možete odgovoriti? Podsjetite me.“
- „Podsjeti nas, šta se dešava u našoj učionici kada neko napravi grešku?“

Preusmjeravanje (čujem da razgovarate o... sada je vrijeme da otpočnemo sa radom...)

- „Vidim na tvom stolu mnogo papira. Razmisli koliko listova papira ti stvarno treba. Šta

možeš uraditi sa ostalima?“

- „Čujem razgovor o televizijskom programu. O čemu bi trebalo da sada razmišljate?“

Važno je, takođe, da se svi nastavnici uključe jednako u proces. Ne radi se o takmičenju ili poređenju („čija su djeca pogriješila i koliko“), već zajedničkom naporu da stvorimo ugodno i sigurno okruženje za svakoga. Djeca vas posmatraju svojim nepoštivanjem pravila vi šaljete jasnu poruku da to nije važno i da su pravila tu da se krše.

Važno o pravilima

- Pravila se uvijek formuliraju afirmativno. Ne kažemo „nećemo otimati flomastere od drugih“ nego „zajednički koristimo i dijelimo materijale za rad“ ili „nećemo se podsmijevati jedni drugima kad griješimo“ nego „pomažemo jedni drugima i svi učimo iz grešaka“. Govoriti šta NE, ne pomaže djeci da razumiju koje je ponašanje poželjno, prihvatljivo.
- Pravila trebaju biti jasna i jednostavna, posebno kada se radi o mlađoj djeci. Ukoliko formulišemo složena, razvojno neprimjerena pravila, djeca će ih teško i razumjeti i pratiti. Isto tako, neke stvari je nemoguće očekivati od djece (da budu potpuno mirna duži period i sl.).
- Pravila trebaju sadržavati (pismeno ili usmjeno) alternativu naprimjer po školi hodamo, a trčimo u dvorištu i sali za fizičko (umjesto samo „po školi ne trčimo“). Djeci je potrebno kretanje i ovo pravilo će biti teško za poštovanje. Kada razumiju kakve posljedice može izazvati trčanje po hodnicima i ako imaju dovoljno vremena za kretanje i aktivnosti, djeca će usvojiti i ovo pravilo.
- Pravila treba revidirati, dodavati nova, preoblikovati postojeća. Trebamo često razgovarati sa djecom kako im „ide“ u poštovanju pravila. Koja su posebno teška za primjenu i zašto? Šta nam može pomoći?
- Poštovati pravila biće teškoća i ako djeca ne mogu zadovoljiti svoje potrebe na prihvatljiv način. Pravilo da u učionici podignemo ruku i strpljivo čekamo da dođemo na red (umjesto ustajanja sa mjesta uz viku „učiteljice, učiteljice“), djeca će naučiti da poštuju samo ako im se zaista i pruži prilika da govore. Ako i dalje najglasniji i najuporniji „pobjeđuju“, i ostala djeca će se povesti za njihovim primjerom u nastojanju da dobiju pozornost. Zapamtite, vaša dosljednost i modelovanje ima presudan uticaj kod usvajanja pravila.

Sva pravila su dogovorna osim onih koja nisu i ne mogu biti predmetom rasprave, a to su: Svako dijete mora biti sigurno od bilo koje forme nasilja, zlostavljanja, vrijeđanja i sl. To pravilo važi za cijelu školu i kod ovog pravila nema nikakvih kompromisa.

Šta ne smijemo dozvoliti (od strane učenika a posebno nastavnika ili roditelja)

- Fizičko zlostavljanje;
- Intelektualno; dječije ideje su ignorisane ili neuvažavane
- Emocionalno; ismijavanje, omalovažavanje, uskraćivanje podrške
- Verbalno; uvrede, davanje pogrdnih nadimaka, ponovljeno izazivanje, rasistički i sl.;
- Indirektno zlostavljanje; širenje glasina ili isključivanje iz socijalne grupe;
- Kulturno i socijalno; predrasude i diskriminacija vezana za spol, etničku grupu, klasu i sl.
- Kršenje pravila

Svako postavljanje pravila povlači i situacije u kojima se ta pravila krše. Normalno je da se ponekad djeca posvađaju ili ne vrate materijal na predviđeno mjesto ili ne saslušaju drugog dok govori. Šta radimo kada se javi neprimjereno ponašanje u učionici?

Zamka u koju svi, pa tako i nastavnici ponekad upadamo jeste da „presudimo“, da sami donesemo odluku uz eventualnu kaznu koju smatramo dogovarajućom za taj postupak. Ovo je neprihvatljivo iz više razloga i predstavlja liniju manjeg otpora kojim se problem možda trenutno rješava, ali su dugoročne posljedice nesagledive. Kazne podrivaju djetetovu ličnost.

Djeca će kršiti pravila čak i ako u njih vjeruju i uvažavaju ih jer su ih sama donijela, ali način na koji se mi odnosimo prema kršenju pravila od presudnog je značaja za uspostavljanje discipline i zajednice. Ako koristimo nagradu i/ili kaznu (spoljna kontrola i motivacija), šaljem poruku djeci da ne mogu sama riješiti problem, kako sve treba da rade ne bi li dobila nagradu i izbjegla kaznu, kako treba da vjeruju meni, a ne sebi i kako treba da nešto urade zato što „ja tako kažem“.

Sastavni dio zajedničkog kreiranja pravila jeste i razgovor o tome kakve su posljedice njihovog kršenja. Posljedice ili efekti kršenja pravila odnose se na narušenu atmosferu u učionici, neefikasnost, povrijeđena osjećanja djece. Osoba koja je prekršila pravilo treba, u tom slučaju, da razumije i prihvati posljedice svog ponašanja. Odgojne postupke koje koristimo u tom slučaju, a koje se razlikuju od nagrade ili kazne, jesu tzv. logičke posljedice. Logičke posljedice pomažu djeci da postanu samousmjerena, da usvoje vrijednosti i poštuju pravila „i kada nastavnik nije u blizini“, da razviju samopouzdanje i samopoštovanje.

Odgojni postupci koji se mogu svrstati pod logičke posljedice su:

- Popravljanje, reparacija (ti si pokvario ti popravi)
- Prekid dogovora i gubljenje povjerenja (moraš povratiti svoja prava)
- Pauza (moraš povratiti pravo da učestvuješ)

Logičke posljedice se ne iskazuju u formi kazne niti tonom koji ukazuje na prijekor ili ljutnju. Sudimo postupku, a ne djetetu i pomažemo mu da donese dobru odluku i usvoji prihvatljive norme ponašanja razumijevajući posljedice koje loši postupci mogu izazvati. Ako dijete npr. ometa rad u grupi, mirnim tonom ga trebate upozoriti da grupa pokušava da radi nešto što je za njih važno i da ima izbor da se uključi u rad poštujući pravila ili da ide raditi nešto drugo samostalno. Dijete treba znati da postoji izbor, mada je on limitiran (nije raditi ili ne raditi, već izbor između dvije aktivnosti), i treba ga upozoriti na posljedice nepoštivanja pravila. Ukoliko dijete i dalje ne poštuje dogovor, zamolićemo ga (mirno, ali odlučno) da se izdvoji iz grupe, ali sa pravom da se vrati kada bude spremno da poštuje pravila. Slično je i u drugim situacijama. Logička posljedica je uvijek u vezi sa postupkom (za razliku od kazne koja često nije ni u kakvoj vezi sa onim što je dijete uradilo).

Djeluje jednostavno? Pa i nije, ali zapamtite da je „bolje spriječiti nego liječiti“. Dobre strategije za prevenciju u procesu građenja razredne zajednice, kao što su postupnost u uvođenju pravila, fer i konzistentna primjena svih pravila, dobro izbalansirane aktivnosti u učionici kojima se uvažavaju različite potrebe, interesovanja i mogućnosti djece, modelovanje ponašanja i druge, neće vam ostaviti previše prostora za intervencije.

Šta vam može pomoći

- Vodite računa o potrebama i mogućnostima djece određenog uzrasta
- Stvorite okruženje koje umanjuje potrebu za postavljanjem limita
- Uspostavite snažne rutine
- Ne prisiljavajte dijete pratiti ga
- Koristite miran i odlučan glas
- Recite "NE" i ne upuštajte se u "raspravu" sa djecom izgubit ćete
- Dajte djeci mogućnost izbora (ograničenog)
- Modelujte i vježbajte ponašanje ono se uči
- Postavite jasna pravila i unaprijed poučite djecu o posljedicama ponašanja
- Ignorišite pojedina ponašanja i smanjite očekivanja niko ne može uvijek da prati pravila
- Uvijek odvojite ponašanje od osobe
- Zapamtite djeca trebaju slobodu, ali i limite

U slučajevima da neko dijete, namjerno ili nenamjerno, uvrijedi ili povrijedi drugo, upotrijebi verbalnu ili fizičku agresiju, morate reagirati odmah. Prvo prekinite kontakt i osigurajte da je svako dijete sigurno, jasno dajući do znanja da je takvo ponašanje NEPRIHVATLJIVO (to ne!). Spustite se u visinu očiju djeteta i pogledajte ga u oči koristeći miran, ali siguran ton (možda vam se čini da se ovo ponavlja, ali ton i vaša neverbalna komunikacije šalje djetetu više poruka nego riječi). Recite djetetu da nećete dozvoliti da njega niko uvrijedi ili povrijedi, ali da nećete dozvoliti ni da ono povrjeđuje druge. Uvažite emocionalno stanje djeteta i

dozvolite mu da se smiri, ukoliko je to potrebno. Razgovarajte s djecom i pažljivo saslušajte šta se dogodilo. Pomozite im da saslušaju jedno drugo i ne insistirajte na tome „ko je kriv“ jer će se rješavanje „problema“ svesti samo na dokazivanje „krivice“. Vaš je cilj da takve situacije iskoristite kao priliku za učenje za svu djecu (ali i za vas), o tome kako da koristimo različite strategije rješavanja konflikata, odnosno zadovoljavanja potreba na prihvatljiv način, tako da ne povrjeđujemo druge.

Šta kada nastavnici krše pravila

I nastavnici su ljudi! Nema ništa loše u tome što pogriješimo, ali kao odrasli moramo biti u stanju prihvatiti činjenicu da smo pogriješili i izviniti se. Djeci je također potrebno da vide da svi griješimo, ali i da na greškama učimo. Greške su prihvatljive i dio života, ali problem nastaje ako nastavnici smatraju da se neka pravila koja važe za djecu ne odnose i na njih. Isto tako, dešava se da se nastavnicima ne ukazuje na neprihvatljive oblike ponašanja iz tzv. „kolegijalnosti, njegujući kulturu 'nezamijeranja'“. Bez obzira što to ne radite vi, ponašanje vašeg kolege/ice jednako ruši i vaš i ugled škole u cjelini, a djeci šalje jasnu poruku o tome da pravila mogu da se krše.

Na žalost, kršenje uobičajenih pravila nije jedini problem prisutan u školama. Pojave zlostavljanja djece (koje smo naveli u prethodnom tekstu), omalovažavanje, nazivanje pogrdim imenima, ismijavanje, pa do fizičkog kažnjavanja, još uvijek su prisutne. Toga je bilo i vjerovatno će i biti, ali problem predstavlja pasivno posmatranje i nereagiranje čime svako od nas postaje saučesnikom u zlostavljanju. Škola koja ne osudi takvo ponašanje i ne poduzme zakonom predviđene sankcije, ne ispunjava svoju odgojno-obrazovnu funkciju i treba i sama biti sankcionisana. Ne postoji niti jedan izgovor ili opravdanje za nasilje, diskriminaciju i druge neprimjerene postupke bilo kojeg uposlenika škole.

I roditelji su dio zajednice

Školsku zajednicu čine i roditelji djece, kao i predstavnici šire zajednice, stručni saradnici i sl. Važno je da svi oni budu upoznati sa osnovnim pravilima rada škole i pravilima ponašanja i ophođenja. Ovo također počinje u učionici gdje svaki učitelj/ica, razrednik/ca na vrijeme upoznaje roditelje sa svim pravilima koje djeca trebaju poštovati. Roditeljima treba objasniti postupak zajedničkog donošenja pravila, razloge za njihovo uvođenje, a roditelje možemo zamoliti da o tome razgovaraju sa djecom kod kuće. Važno je da roditelji osjećaju da su njihova djeca sigurna u školi i da se odgojni postupci koriste imajući u vidu najbolji interes djeteta i porodice.

Razgovarajte o tome koje odgojne postupke oni koriste u kući i pomozite im da nauče neke nove načine koji pomažu razvoju socijalnih vještina kod djece i razvijaju njihovo samopouzdanje i samopoštovanje. Čvrsto se oduprite kažnjavanju a posebno onom fizičkom, pojašnjavajući roditeljima kakve dugoročne posljedice ono izaziva.

Ako želimo pomoći djetetu,
moramo pomoći cijeloj porodici.

4

Roditelji su naši partneri

„Osmjeh učiteljice je naša ulaznica“ - roditelj

Život djeteta počinje u porodici, roditelji* su prvi i najvažniji učitelji djetetu i njihov uticaj ima doživotan i neizbrisiv trag. Ako želimo pomoći djetetu, moramo pomoći cijeloj porodici. Škola mora biti mjesto gdje se susreću i prepliću svi dječiji svjetovi, ispisujući stranice djetinjstva tako da nam zauvijek ostanu utočište i utjeha. Uspomene koje nosimo iz tog perioda života, trag koji odrasli ljudi ostave u nama, određuju nas za cijeli život, a roditelji i nastavnici su najvažniji odrasli u našem životu od kojih učimo i na koje se ugledamo.

Svakoga jutra roditelji ispraćaju svoju djecu u školu, a iščekuju sa posljednjim zvonom toga dana. Da li to čine sa strepnjom ili radošću, da li se brinu ili su sigurni i mirni? Kome se obraćaju kada imaju pitanja ili dileme? Da li su kuhinjski stolovi zaliveni suzama zbog neispisane zadaće ili se proslavljaju uspjesi. Da li se roditelji vraćaju sa roditeljskog sa borom više ili ozareni? To umnogome zavisi od škole i nastavnika. Ne, ne mislimo na davanje dobrih ocjena, na trpeljivost i „gledanje kroz prste“ na dječije nestašluke, na to da djecu treba samo hvaliti i nagrađivati. Roditelji su manje zabrinuti zbog ocjena nego što se to ponekad čini. Pored želje da djeca u školi budu uspješna i stiču znanja, roditeljima je najvažnije da se u njoj osjećaju sigurno i prihvaćeno, da stiču prijateljstva i da se raduju svakom školskom danu. Roditelji su bezgrešni i potpuno posvećeni svojoj djeci? Naravno da ne, roditelji su takođe samo ljudi, ali roditeljstvo nije vještina sa kojom se rađamo ono se uči a podrška i pomoć škole za mnoge od njih može biti od presudne važnosti.

Značaj saradnje sa roditeljima, njihovog aktivnog uključivanja u rad škole, u proces donošenja odluka, razmjenu informacija i druge oblasti, nije upitan. Sa tim će se složiti svi nastavnici kao i roditelji. Niz je blagodeti koje djetetu, roditeljima, školi i zajednici u cjelini donosi kvalitetna saradnja porodice i škole, o čemu govore mnoga istraživanja.

Da li je dovoljno samo dobro sarađivati, razmijeniti informacije na roditeljskim sastancima, uljudno se pozdraviti i ponekad jedni drugima pružiti pomoć? Za odgoj i obrazovanje djeteta potrebno je mnogo više od toga. Kažu da je odgojiti dijete teže nego voditi državu.

*Pod pojmom roditelji u tekstu podrazumijevamo staratelje, vaspitače, odgajatelje i sve druge koji brinu o djeci

Roditelji i nastavnici moraju konstantno raditi zajedno, gradeći partnerske odnose i uzajamno povjerenje i poštovanje kako bi postigli željene ciljeve za svako dijete. Pomoć je potrebna svima, danas možda više nego ikada, a prebacivanje odgovornosti za probleme i prepreke sa kojima se suočavamo neće nikome pomoći, ponajmanje djeci.

Razvijanje efikasnog partnerstva sa porodicom, složen je i drugoročan proces. Partnerstvo nije nešto što se dogodi samo od sebe, niti je vječno. Partnerstvo se gradi strpljivo i promišljeno, u svakoj situaciji i u kontaktu i sa roditeljima i sa djecom.

Da bismo uopšte otpočeli graditi partnerstvo, moramo vjerovati da će ono i kratkoročno i dugoročno donijeti mnoštvo koristi prvenstveno djeci, ali i nastavnicima, školi i u konačnici cijelom društvu. *Moramo vjerovati da svako od učesnika donosi nešto vrijedno i smisleno u partnerstvo; da svaki roditelj može doprinijeti; moramo imati zajednički cilj i interes i moramo imati osjećanje zajedničke odgovornosti za postizanje ciljeva*

Pogledajmo šta sve čini partnerstvo, promišljajući o tome na koje sve načine možemo doprinijeti njegovom stvaranju u školi:

- Iskrena i jasna komunikacija
- Razumijevanje i empatija
- Usaglašenost u pogledu ciljeva
- Zajedničko planiranje i odlučivanje
- Otvorena i dvosmjerna razmjena informacija
- Pristupačnost i odgovornost
- Zajednička evaluacija napretka
- Odsustvo etiketiranja i okrivljivanja
- Obostrani doprinosi i slaganje oko uloga
- Želja da se radi zajedno kako bi se postigli dogovoreni ciljevi
- Zajednička odgovornost za poduzimanje akcije
- Povjerenje, odanost i iskrenost u svim aspektima partnerstva
- Potpuna povjerljivost svih informacija koje partneri razmjenjuju
- Prihvatanje roditelja/staratelja kao ključnog izvora saznanja o djetetu
- Svijest o ograničenjima i o postojanju drugih odgovornosti
- Podjela odgovornosti i moći u odnosu, uključujući zajedničko donošenje odluka i rješavanje problema

Razvijanje partnerstva zahtijeva sistemski, planski pristup i dosljednost. Ipak, u praksi nailazimo na niz poteškoća i prepreka. Hajde da razmotrimo neke od njih kako bismo

pronašli načine za njihovo prevazilaženje.

Šta nas sprječava?

Nastavnici, mahom obučavani da rade sa djecom, imaju dosta poteškoća kada je u pitanju osmišljavanje i realizacija aktivnosti za odrasle sa ciljem izgradnje partnerstva. Odrasli ne uče niti razmišljaju kao djeca. Odraslima je potrebno vrijeme da dijele svoja iskustva sa drugima; osjećaj da su uvaženi i da se njihovo mišljenje uzima u obzir; roditeljima trebaju jasne, primjenjive informacije; balans između informacija i podrške; roditelji trebaju vrijeme i priliku da primijene ono što su naučili.

Činjenica je da rad sa roditeljima nije dio programa školovanja nastavnika, a često se ne tretira ni kao dio redovnih školskih obaveza (osim propisanog broja roditeljskih sastanaka), pa nastavnici aktivnosti za roditelje češće percipiraju kao dodatni teret nego kao izuzetno isplativno dugoročno ulaganje, aktivnost vrijedna truda i neophodna za postizanje uspjeha kod djeteta.

Roditelji, sa druge strane, navode niz faktora koji utiču na saradnju sa školom, među kojima su najčešće: nedostatak vremena, prezaposlenost; roditelji ne znaju kako bi mogli doprinijeti; teško materijalno stanje roditelja; roditelji ne razumiju kako se odvija rad u školi; nema ko da brine za djecu; jezičke i kulturološke razlike; osjećaj da nisu dobrodošli u školi; otpor prema nekim nastavnicima ili školi uopšte; negativno lično iskustvo; neodgovarajuće vrijeme za susrete.

Ako ih pobliže analiziramo, svaka od navedenih poteškoća krije istovremeno i više rješenja, mogućih solucija. Bolja educiranost nastavnika, stavljanje partnerstva sa porodicom visoko na listu prioriteta škole, bolje informiranje roditelja o načinima i mogućnostima njihovog uključivanja u rad škole, organiziranje aktivnosti za djecu dok su roditelji na sastanku ili nekoj drugoj aktivnosti u školi, pružanje dobrodošlice roditeljima i uvažavanje njihovih napora, samo su neka od njih. Ideje za prevazilaženje navedenih prepreka daće vam i sami roditelji, ukoliko pokažete stvarni interes i želju da ih uključite. Škola koja nastoji razviti partnerstvo sa porodicama kontinuirano analizira eventualne probleme i zajedno sa roditeljima pronalazi mogućnosti za razvoj partnerstva. Samo konstatovanje da npr. „roditelji ne dolaze na roditeljske sastanke“ i slično, ne vodi rješavanju problema. Ovakva konstatacija nije zaključna već početna rečenica u procesu zajedničke analize uzroka i stvarnog stanja i iznalaženja rješenja.

Kako otpočeti:

- Počnite na vrijeme nikada nije dovoljno rano (ali ni kasno) da počnete sa razvijanjem partnerstva. Nemojte čekati da se dogodi problem jer tada je već kasno.

- Izgradite povjerenje otpočnite sa aktivnostima koje će pomoći da se međusobno bolje upoznate; objasnite roditeljima šta od njih očekujete, a šta oni mogu očekivati od vas; budite iskreni i otvoreni, pitajte ih za mišljenje i uvažite ga uvijek tražeći rješenja, a ne probleme.
- Modelujte ponašanje kako se vi ophodite prema (svim) roditeljima, ali i djeci i kolegama, koje vrijednosti promovirate, koje principe zastupate, uticat će na roditelje više nego bilo kakva priča ili predavanje.
- Naučite slušati ne donosite sud ili mišljenje prerano. Pažljivo saslušajte šta roditelje brine, koje su im potrebe, očekivanja ponekad će već to biti dovoljno. Pokažite da ste ih saslušali, parafrizirajte, provjerite da li ste dobro razumjeli, uvažite emocionalno stanje roditelja. Ako nemate odgovor to i recite, uvjeravajući roditelje da ćete nastaviti zajednički tražiti rješenja. Pokažite kroz djelovanje da ste saslušali i uvažili ono što su vam roditelji rekli.
- Uvažavajte mišljenje i potrebe roditelja roditelj ima pravo na mišljenje, a njihove brige i potrebe su legitimne čak i ako se vi sa tim ne slažete.
- Budite fleksibilni svi smo mi samo ljudi. Nastojte izaći u susret roditeljima kada su u pitanju trenutne poteškoće, uskladite vrijeme za sastanke, ne budite kruti u postavljenim pravilima.
- Dajte roditeljima šansu da razgovaraju, upoznaju se i razmjenjuju mišljenja i ideje roditelji mogu biti najbolja podrška jedni drugima. Međusobno upoznavanje i dijalog razvija zajednicu i dobre odnose.
- Dajte konkretne primjere i aktivnosti roditeljima treba konkretna pomoć, nešto što će moći primijeniti u svom kontekstu i u skladu sa mogućnostima i načinom života.
- Uključite roditelje u sve relevantne aktivnosti ne možete biti „ponekad partneri, a ponekad ne“.
- Tretirajte ih kao (odrasle) ljude, a ne samo roditelje. Omogućite im da se predstave u drugom svjetlu, kroz drugačije uloge.
- Pokažite im da su važni i dobrodošli odredite mjesto gdje će roditelji moći da sjednu (na stolice za odrasle), ostave svoje stvari, pripremite materijale za njih, napravite oglasnu ploču, lično ih pozovite na sastanke, radionice, proslave...
- Opustite se i zabavite! I vi i roditelji! Organizirajte izlete, igre, zabave. Proslavite dolazak proljeća, to što su djeca savladala tablicu množenja, uživajte zajedno sa djecom u njihovom djetinjstvu. Svi imamo potrebu da ponekad izađemo iz svakodnevnice i naših uloga i zblizimo se kao ljudi.

Kako škola uvažava prava svakog roditelja i djeteta

Škola je odgojno-obrazovna institucija, čija je obaveza svoje pravne akte, postupke, planove i aktivnosti utemeljiti na Deklaraciji o pravima djeteta, ljudskim pravima i drugim međunarodnim i državnim aktima. Šta to znači u praksi? To znači da realizacija plana i

programa, nastavni postupci i druge oblasti funkcioniranja škole ne smiju nikada ugroziti niti jedno temeljno pravo djeteta, niti biti izgovor za njegovo kršenje. I više od toga, škola mora biti institucija koja aktivno promiče ova prava, podučava o njima djecu i porodice i zajednički se bori za njihovo ostvarivanje u svakom segmentu društva. Škola i nastavnici moraju biti lideri u kreiranju pravednijeg društva i pravde za svakoga.

U procesu izgradnje partnerstva sa porodicama, škola poštuje niz principa, među kojima su:

- *Partnerstvo je utemeljeno na poštovanju i aktivnom zagovaranju temeljnih prava svakog djeteta i porodice.* Svi roditelji imaju jednaka prava, bez obzira na etničku ili vjersku pripadnost, socio-ekonomski status, obrazovanje, sposobnosti i dr. Roditelji i nastavnici moraju raditi zajedno i iznalaziti načine kako bi se osigurala i poštovala prava svakog djeteta.
- *Uvažavanje različitosti* partnerstvo počiva na svijesti da je svaka porodica (i svako dijete) jedinstvena i na uvjerenju da je različitost bogatstvo koje se u školi njeguje.
- *Pravo na informaciju* komunikacija sa porodicama reflektuje međusobno uvažavanje i poštovanje, informacije koje dajemo roditeljima su potpune i pravovremene, a škola štiti pravo roditelja na privatnost i povjerljivost informacija.
- *Pravo na učešće u donošenju odluka* roditelji imaju pravo da učestvuju i budu partneri u procesu donošenja odluka koje su relevantne za njihovo dijete i svu drugu djecu; imaju pravo da njihovo mišljenje, ideje i stavovi budu saslušani i uvaženi.

Uvažavanje i zastupanje prava svakog djeteta i porodice

Prava djece i porodica regulisana su nizom međunarodnih dokumenata kao i zakona i podzakonskih akata donesenih u našoj zemlji. Sa ovim pravima moraju biti upoznati svi nastavnici, ali i svi roditelji. Osigurati svakom djetetu i porodicama jednaka prava nije uvijek jednostavan posao i često zahtjeva aktivnu saradnju više sektora – centra za socijalni rad, zdravstvenih institucija, cijele zajednice. Uprkos svim poteškoćama, nedovoljnim resursima i drugim preprekama, prava djece i porodica ne smiju nikada biti osporena, a o kršenju ili neostvarivanju navedenih prava moraju biti obaviještene nadležne strukture, ombudsmeni i druge institucije. Škola, zajedno sa roditeljima, treba aktivno djelovati kako bi pronalazila načine da se ova prava i ostvare.

Evo nekoliko napomena:

- Obavijestite roditelje o njihovim pravima i pravima djece. Pripremite za roditelje brošuru ili neki drugi pisani materijal koji sadrži popis prava i način njihovog ostvarivanja.

- Prava i odgovornosti idu zajedno. Kada učimo o pravima, istovremeno trebamo učiti i o odgovornostima svih nas. Ničije pravo ne smije da ugrožava pravo nekog drugog. Dobrobit svakog djeteta je princip kojim se vodimo.
- Redovno obavještavajte Vijeće roditelja (a po mogućnosti i sve ostale roditelje) o stanju prava djece u školi (ali i u zemlji). Obavijestite ih koje korake poduzima škola i razgovarajte o načinima na koje zajednički možete prevazići određene prepreke i kako svi mogu u tome pomoći. Zaštitite pravo djece i porodica na privatnost.
- Nemojte bježati od problema i odgovornosti i negirati postojanje problema vezanih za prava djece i porodica. Škola nije svemoguća, ali „zataškavanje“ određenih pojava i stvarnog stanja utiče na kredibilitet škole i uzajamno povjerenje.
- Razvijte procedure vezane za slučajeve kršenja prava djece i porodica i o tome obavijestite roditelje (i djecu). Objasnite procedure koje se tiču prijavljivanja kršenja prava. Ohrabrite roditelje da se bore za prava svakog djeteta i porodice.
- U sve procese uključite predstavnike zajednice, stručnih službi i nadležnih institucija.
- Pružite svu potrebnu pomoć porodicama, posebno vodeći računa o pripadnicima manjinskih i marginaliziranih grupa.
- Zajedno sa roditeljima pišite zahtjeve, prosvjede, peticije i sl. vezane za ostvarivanje prava djece i porodica nadležnim institucijama.
- Povežite se sa nevladinim organizacijama i udruženjima koje se bave zaštitom prava djece i porodica.
- Organizirajte različite humanitarne i druge akcije u školi kako biste pomogli da svako dijete i porodica ostvari svoja prava, ali i kako biste podučili djecu o načinima borbe za prava i potrebi zajedničkog djelovanja.
- Nemojte raditi ZA roditelje radite SA roditeljima.

Uvažavanje različitosti

Prvi korak u razvijanju efikasne saradnje sa roditeljima jeste razumijevanju da su oni, kao i djeca, veoma različiti i da osim svoje roditeljske uloge imaju mnoštvo drugih uloga i mnoštvo slojeva identiteta. Roditelji su prije svega osobe sa svojim potrebama, problemima, željama, interesovanjima i, nadasve, brigom za dobrobit svoje djece. Roditelji dolaze iz različitih kultura, različite su etničke i vjerske pripadnosti, imaju drugačije navike, uvjerenja i običaje, starosnu dob, bave se raznim profesijama, imaju različite porodične uloge i odnose, hobije, drugačiji socio-ekonomski i obrazovni status.

Kako škola prepoznaje i uvažava različitosti među porodicama? Uvažavanje različitosti nije postupak, nego temeljni princip. To znači da sve aktivnosti u školi trebaju biti utemeljene na tom principu i reflektovati uvažavanje različitosti. Šta to znači u praksi u kontekstu saradnje sa porodicama:

- Aktivnosti u školi, uređenje škole i svi materijali koji se koriste i izlažu u školi trebaju reflektovati i sa uvažavanjem prikazivati različite kulture iz kojih dolaze roditelji, kao i druge različitosti. Stereotipno prikazivanje porodica i širenje predrasuda o pojedinim grupama ili ulogama, samo potiče diskriminaciju, nasilje i netrpeljivost i moraju se po svaku cijenu izbjeći.
- Ukoliko imamo roditelje, pripadnika manjinskih grupa, osigurajte da se u školi nalaze natpisi, informacije i drugi materijali na maternjem jeziku i te kao i sve druge djece i porodica.
- Napravite veliki kalendar i označite različite važne datume i praznike koje obilježavaju roditelji različitih etničkih pripadnosti ili vjeroispovijesti. Uključite roditelje u obilježavanje ovih praznika potičući ih da sa drugim roditeljima i djecom podijele osnovne informacije, običaje i načine na koji oni obilježavaju taj dan.
- Priredite „dane kuhinje“ kada roditelji mogu donijeti i predstaviti jela iz svoje kulture, podneblja, zemlje.
- Omogućite svim roditeljima da učestvuju u različitim aktivnostima škole na način koji najbolje reflektuje njihove mogućnosti i interesovanja. Socioekonomski ili obrazovni status roditelja, njihove mogućnosti i sl. ne smiju biti prepreka već, naprotiv, prilika da drugi roditelji i sva djeca nauče nešto novo. Svako iskustvo i znanje je važno i svaki roditelj ga ima. Zahvalite svim roditeljima na učešću i pomoći i postavite zahvalnice na vidno mjesto u školi (npr. tablu za roditelje).
- Zamolite roditelje osobe sa poteškoćama ili roditelje djece sa poteškoćama da razgovaraju sa drugim roditeljima, podijele svoja iskustva i odgovore na njihova pitanja. Usmjerite se na snage, a ne slabosti i razgovarajte o tome šta svi zajedno možete učiniti kako bi se svaki roditelj i dijete u školi osjećali dobrodošlo, sigurno i uspješno. Zamolite roditelje da o tome razgovaraju sa djecom.
- Potičite roditelje i dajte im praktične ideje o tome kako mogu razgovarati sa djecom o različitostima, kako zajednički mogu nešto naučiti o ljudima koji ih okružuju, o drugim kulturama i dr.

Prvi susret je važan

Prvo iskustvo sa školom roditelji su stekli mnogo prije nego su u školu doveli svoje dijete već tokom svog sopstvenog školovanja. Ako mislite da su ta iskustva daleka i zaboravljena, varate se. Iskustva iz ranog djetinjstva spadaju među najtrajnija i najživopisnija, a prati ih i mnoštvo emocija, pozitivnih ili negativnih, a često i jednih i drugih istovremeno. Stoga će, svjesno ili nesvjesno, roditelji u školu dolaziti sa već formiranim predubjeđenjima i očekivanjima. Za većinu roditelja ovo vjerovatno neće predstavljati veliki problem. Međutim, ako su ta iskustva bila povezana sa neuspjehom, neprihvatanjem, omalovažavanjem, sa izrugivanjem ili čak nasiljem koje su doživjeli oni ili neka druga djeca tokom njihovog školovanja, odnos prema školi može biti obojen strepnjom, strahom i brigom. Ovakva ili

slična iskustva često su u svom djetinjstvu imale osobe iz manjiinskih i marginaliziranih grupa, iako to ne mora biti pravilo.

Kada roditelji reaguju burno, ili kada „ne vole“ dolaziti u školu, nemojte prerano suditi niti etiketirati roditelje kao „nezainteresirane“ i „neodgovorne“ i sl, već se zapitajte šta možete učiniti da se svi u školi osjećaju dobro, kako možete uvažiti njihove potrebe i osjećanja.

Pri prvom susretu, ali i kroz kontinuiranu komunikaciju sa roditeljima, trebate imati na umu da se neki roditelji neće osjećati lagodno u školskom okruženju i da ono može vratiti neke neprijatne uspomene ili asocijacije. Važno je, međutim, da ne prejudicirate problem već da naprosto osigurate da školsko okruženje bude ugodno, prihvatajuće i sigurno za sve roditelje. Dobra ideja može biti i da neki od prvih susreta sa roditeljima organizujete u neformalnom prostoru, dalje od „mirisa“ škole. Nikada ne znate kako vas roditelji mogu iznenaditi kada ih upoznate u različitim okolnostima.

Roditelji koji i sami nisu završili školovanje, nepismeni roditelji, mogu se osjećati nekompetentno, nesposobno da pomognu svome djetetu, nedovoljno „vrijedno“ pred nastavnicima i drugim roditeljima. Ovo, takođe, može biti razlog nedolaska u školu i drugih poteškoća u komunikaciji. Mnogo poteškoća biće prevenirano ako jasno stavite do znanja roditeljima da svako od njih može da doprinese, da su njihova iskustva i znanja jednako važna i da su oni osoba koja najbolje poznaje svoje dijete, najvažnije osobe u njegovom/njenom životu.

Osim sopstvenog, na roditelje mogu uticati i iskustva drugih roditelja. Škola može biti percipirana kao odvojena od porodica i zajednice, kao zatvoreni sistem sa sopstvenim pravilima i ciljevima. Saznajte nešto više o tome kako vas „vide“ u zajednici, razgovarajte u kolektivu i nastojte da poboljšate svoj status omogućavajući roditeljima i predstavnicima zajednice da bolje upoznaju rad škole i vas same. Promovirajte javno rezultate, uspjehe i planove škole, uključite roditelje i predstavnike zajednice u evaluaciju rada i izradu planova za budućnost. Ovo će osigurati da se škola, roditelji i cijela zajednica bolje povežu i budu djelotvorniji u nastojanju da reaguju na sve pa i one specifične potrebe svakog djeteta koje ide ili tek treba da pođe u školu.

Saradnja porodica i škole ovisiće umnogome o prvom susretu sa školom, trenutku kada dovodimo dijete na upis i „testiranje“. Za veliki broj roditelja to su stresne situacije, dijete se po prvi put susreće sa nepoznatim osobama koje trebaju donijeti neki sud, mišljenje o njihovom razvoju, spremnosti za školu, za ulazak u „svijet odraslih“. Vodite računa o tome da, indirektno, ovaj sud roditelji mogu doživjeti i kao sud o njima samima i njihovim roditeljskim vještinama. Pažnja koju posvetimo svakom pojedinom roditelju i djetetu, osmijeh, jasnoća informacija, isticanje snaga djeteta i dr, mogu značajno umanjiti stres i stvoriti prve pozitivne veze sa porodicama, stvarajući dobar prvi dojam škole koja brine o svim članovima zajednice i sigurnog mjesta na kojem su dobrodošli svi roditelji i djeca.

Roditelji će svoj stav prema školi, a posljedično i svoje ponašanje i spremnost na saradnju, graditi ne samo u odnosu na to kako se nastavnici i drugo osoblje odnose prema njima samima. Važnu ulogu će imati i to kakvo ponašanje nastavnici modeluju u međusobnoj komunikaciji, sa drugim roditeljima a posebno kako se odnose prema djeci i njihovom djetetu. Ako dijete dolazi iz škole sretno, ako se u njoj osjeća sigurno, prihvaćeno i uspješno, ako se raduje dolasku u školu i roditelji će imati veći motiv da je posjete.

Kao što smo već napomenuli, prvi dojam je važan. Zabrinutim roditeljima treba mnogo pomoći, uputa, puno osmjeha i ohrabrenja. Evo nekih ideja kako to možete uraditi, gradeći uzajamno povjerenje i poštovanja od prvog dana i uvažavajući različitosti među porodicama:

- Saznajte nešto o djeci i porodicama i prije nego dođu u školu. Praksa škole da sastanke sa roditeljima odgađa do prvog dana nastave možda je praktična, ali ne nudi najbolji početak. I škola bi trebala, u saradnji sa centrima za socijalni rad, zdravstvenim institucijama i općinom, na vrijeme dobiti relevantne podatke o porodicama djece koja upisuju školu, kako bi se zajednički bolje pripremila da odgovori na potrebe djece i porodica. Potrebno je saznati da li školu upisuju djeca sa poteškoćama u razvoju, djeca iz manjinskih grupa, djeca koja žive daleko od škole, djeca čije porodice su primaoci socijalne pomoći, da li su djeca išla u vrtić i sl.
- Saznajte imena sve djece. Pošto je ime veoma važan dio identiteta, osigurajte da doček „prvačića“ nije depersonaliziran. Neka se u učionici nađu imena djece i roditelja. Postavite ih na vrata ili zid učionice, obezbijedite kartončiće sa imenima kako bi se svi mogli jedni drugima obraćati imenom, ako možete obezbijedite po jedan potpisan crtež ili fotografiju svakog djeteta (iskoristite digitalnu tehnologiju pa napravite „portret“ svakog djeteta evo i prve prilike za saradnju sa roditeljima koji u tome mogu pomoći). Isprintajte fotografije i zajedno sa roditeljima napravite pano. Možete ih uramiti, dodati ime i neke karakteristike djeteta. To će učiniti da se svi osjećaju dobrodošlim, da pripadaju školskoj zajednici i poslati poruku da ste ih sa radošću očekivali.
- Poredajte stolice u učionici u krug vodeći računa da ima mjesta za sve. Djeca za početak mogu sjediti na jastučićima ili na roditeljskom krilu. Zamolite sve da se predstave, neka dijete samo kaže svoje ime. Roditelji mogu reći svoje ime i npr. jednu stvar na koju su ponosni kod svog djeteta. Možete upoznati i druge karakteristike porodica moleći npr. djecu da ustanu sa stolica ako: imaju brata, sestru, više braće ili sestara (zaustavite se svaki put kako bi upoznali druge koje stoje, postavite potpitanja koliko braće, sestara, kako se zovu, koliko godina imaju i sl., ako neko ima kućnog ljubimca (kojeg i sl.), ako imaju baku/nanu ili djeda, ako vole da pjevaju, crtaju, plešu, bave se sportom i dr. Neka aktivnost ne traje predugo, ali osigurajte da svako dijete ima neki razlog da ustane i da mu/joj se obratite. Aktivnosti možete nastaviti u malim grupama, omogućavajući roditeljima da se bolje upoznaju. Počnite uvijek od pozitivnih stvari, od onoga što će kod djece i roditelja izazvati osjećaj ponosa, osjećaj

da svi u školu unose nešto vrijedno što će doprinijeti cijeloj zajednici. Za početak možete zamoliti roditelje da donesu jednu kartonsku kutiju od cipela (od roditelja uvijek tražite nešto što je svima dostupno, a osigurajte i rezervni materijal za „zaboravne“) kako bi napravili „kutiju za pisanje“ u kojoj će stajati materijali svakog djeteta. Neka roditelji i djeca zajedno ukrase kutije crtežima, šarenim papirima i sl i napišu ime i prezime djeteta. Kasnije možete dodati i fotografije.

- Kod upoznavanja i organiziranja aktivnosti sa roditeljima, vodite računa da ne dajete komentare ili postavljate pitanja koja bi nekoga mogla dovesti u neugodan ili nepovoljan položaj, koja su preintimna ili porede roditelje po bilo kom osnovu (obrazovanje, ekonomski status i sl.). Vodite računa da nekim roditeljima bosanski/srpski/hrvatki nije maternji jezik ili da mogu biti nepismeni, pa budite oprezni sa davanjem pisanih uputstava i sa jezikom koji koristite. Također, u razredu možete imati učenike koji dolaze iz doma za djecu bez roditeljskog staranja. Osigurajte da ih neko od vaspitača prati i bude im podrška kod upoznavanja.
- Uredite prostor škole tako da odražava dobrodošlicu porodicama. Odredite u školi zid na kojem je pano za roditelje. Redovno mijenjajte „postavku“ na kojoj se mogu naći različite informacije, fotografije djece u toku rada, panoi koje su izradila djeca o tome šta su naučila i sl, obavjesti o temama koje će djeca obrađivati sa idejama šta roditelji mogu da urade kod kuće. Uključite roditelje u uređenje panoa.

Roditelji i kurikulum

- Iskoristite znanja i iskustva *svih* roditelja. Ničije iskustvo nije manje vrijedno ili manje važno. Svaki roditelj ima nešto zanimljivo i novo da ponudi i svaki roditelj (kao i dijete) treba da se osjeti ponosno zbog onoga što radi. Roditelji mogu govoriti o svojim profesijama, mogu sa djecom podijeliti neku svoju vještinu, hobi, mogu sa njima raditi na izradi didaktičkih materijala, u bašti, na projektima vezanim za kuhanje, sport i sl. Kada pozivate roditelje u goste, na vrijeme ih obavijestite o tome šta od njih očekujete, kako da se predstave djeci i dr. Ponudite im ideje i pomoć u pripremi. Obavijestite djecu o posjeti i potaknite ih da razmisle o pitanjima za goste. Uključite se i vi, učestvujte modelujući dobra pitanja i komentare kao i poštovanje prema svakom roditelju.
- Osim profesija, hobija i sl, roditelje možete uključiti u pričanje i čitanje priča, izreka, brojalice, uspavanki i drugih elemenata iz njihove kulture i folklora. Pokažite zanimanje za druge kulture i govorite o njima sa uvažavanjem. Pomozite roditeljima da pronađu dobre primjere literature u kojima su pripadnici drugih grupa, kultura, rase, prikazani na pozitivan način.
- Zahvalite svakom roditelju na posjeti. Izradite sa djecom zahvalnicu i zakačite je na pano za roditelje.

Roditelji trebaju pomoć

- Organizujte radionice za roditelje na kojima ćete sa njima razgovarati o različitim pitanjima vezanim za odgoj djece. Upoznajte ih sa školskim pravilima i objasnite kako vi podučavate djecu poželjnim oblicima ponašanja, bez kazni. Pitajte roditelje da podijele svoje uspomene iz djetinjstva. Kako su oni bili odgajani? Kako su se osjećali? Šta bi željeli da urade isto/drugačije?
- Dajte praktične i lako primjenjive ideje roditeljima o tome kako mogu pomoći djeci u učenju i razvijanju različitih vještina. Naučite ih kako da potiču djecu na razmišljanje, postavljaju dobra pitanja, uključe djecu u aktivnosti u kući (plaćanje računa, donošenje odluka, pisanje pisama i sl.)
- Potaknite roditelje da razgovaraju o tome kako mogu pomoći jedni drugima i pridružite im se u tome. Nekada je u pitanju prevoz djece, neko može pružiti stručnu pomoć, savjet, mogu se organizirati kada je u pitanju druženje djece van škole, bavljenje sportom, pomoć u učenju. Stvarajte zajednicu u kojoj se gradi uzajamno povjerenje i poštovanje jer ne zaboravimo odrasli a posebno roditelji, najvažniji su modeli za djecu.

Ideja je još mnogo pronaći ćete ih i u ovom priručniku, u drugim poglavljima vezanim za rad sa djecom, u mnogim drugim knjigama, a sigurni smo da ih imate i vi i da ste mnoga iskustva stekli kroz sopstvenu praksu.

Svi TV programi su
obrazovni programi.

Pitanje je - čemu poučavaju?

Nicholas Johnson

5

Kritički pogled na TV

Mediji su izvor raznovode i zabave, ali i znanja i mnogih korisnih informacija. Oni su pomoć u učenju i procesu sticanja znanja o životu, međuljudskim odnosima, kvaliteti i širini življenja i životnog prostora. Osim tog pozitivnog utjecaja, mediji mogu i štetno djelovati na djecu.

Djeca su najmanje zaštićen dio medijske publike

Iako djeca lako i brzo stiču tehničke kompetencije tj. sposobnost pristupa medijima, s lakoćom svladavaju tehnološke i tehničke prepreke svakodnevnih promjena u digitalnoj revoluciji, ona imaju najmanju kritičnost prema medijskim sadržajima. Stoga je od suštinske važnosti da odrasli, učitelji i roditelji, učine sve što je moguće kako bi pomogli djeci razviti kritičke kompetencije, tj. sposobnost razumijevanja medijskih sadržaja, sposobnost njihovog tumačenja i kritičkog vrednovanja, kao i praktične kompetencije sposobnost oblikovanja medijskih poruka, kako bi mediji uistinu bili izvor zadovoljstva i informacija a njihovi utjecaji predstavljali pozitivnu, a ne negativnu silu u životima djece.

Vrijeme u kojem je dijete školskog uzrasta svakodnevno izloženo djelovanju raznih medija, sve se više izjednačava, a ponekad i premašuje vrijeme koje dijete provede u školi. Po svojoj snazi, utjecaj medija, posebice vizualnih, ozbiljno konkurrira utjecaju škole, a već je svima jasno da će i u budućnosti djeca još više biti izložena navali elektronskih medija.

Terminom „paralelna škola“ opisuje se uloga masovnih medija, prije svega njihove „kraljice“ televizije, ali i računarskih i videoigara i interneta u cjelokupnom razvoju djece, stvaranju slike svijeta i formiranju njihovih stavova o svim bitnim aspektima života.

Sve što vidimo i čujemo upijemo, pa to svjesno, i što je još važnije nesvjesno, ima i moć i utjecaj na nas

Kada je riječ o štetnom utjecaju medija na djecu najviše se raspravlja o utjecaju nasilja u medijima i utjecaju reklama. Nasilje je sveprisutno kako u zabavnim emisijama koje djeca gledaju, tako i u informativnim programima, čemu treba pridodati i nasilje u videogramima kojima djeca od najranijeg uzrasta sve češće ispunjavaju svoje slobodno vrijeme. Prema nekim procjenama, nasilje se u životu događa i do deset puta rjeđe nego u medijima. Svijet se, dakle, u medijima prikazuje kao izuzetno opasno mjesto, mjesto u kojem nasilje predstavlja uobičajen odgovor na stres, prihvatljivo sredstvo za rješavanje sukoba, instrument za kojim i “dobri” i “loši” karakteri posežu kada žele riješiti problem i/ili ostvariti cilj. Nasilje se događa i među prijateljima, češće se povezuje s muškim ulogama nego sa ženskim, i iako može imati i smrtni ishod, rijetko se povezuje sa stvarnom patnjom ili bolom.

Da nasilja u medijima ima previše, svi su jednoglasni, i bez obzira na različite interpretacije njegovih učinaka te različite hipoteze o njegovom utjecaju na djecu, a koje se kreću se od hipoteze katarze, oponašanja nasilja, pa sve do razvijanja tolerancije prema nasilju, neosporno je da opaženo nasilje postaje djeci model, a nasilni postupci postaju dio repertoara ponašanja za kojima djeca posežu kada se nađu u situacijama sličnim opaženim u medijima ili videogramima.

S druge strane, reklame na svojevrsan način ističu upitne kulturne i ideološke vrijednosti društva, stvaraju globalnog građanina potrošača i svojim komercijalnim efektima utječu na socijalizaciju djece, razvoj identiteta, stvaranje slike o sebi i samopoštovanje. U reklamama poznatih modnih kreatora, anoreksičnost se promovira kao poželjan model izgleda, a seks kao vrhunski cilj nekih proizvoda kao npr. u reklamama za parfeme ili neke druge proizvode za mlade. Poruke da je važnije imati nego biti (“ostvari svoj san kupi najnoviji mobitel”) sugeriraju mnoge reklame namijenjene upravo djeci, a koje očigledno djeluju u interesu tržišta i trgovine, ali ne i u interesu djece.

Ovakvo stereotipno medijsko predstavljanje životnih vrijednosti (novac, uspjeh,...) i tjelesnosti (ljepote i poželjnog izgleda) prati jednako opasno stereotipno, pojednostavljeno prezentiranje pripadnika određene skupine (Romi, žene, invalidi,...) ili grupa u cjelini (političari, pjevači, etničke i vjerske grupacije, manjine ...).

Mediji ne prikazuju stvarnost, oni je kreiraju

U procesu prezentiranja stvarnosti mediji pojednostavljuju tu stvarnost. U takvom reduciranom svijetu vrlo lako umjesto tipova nude stereotipove, a umjesto afirmiranja različitosti proizvode uprošćene predstave drugog ili drukčijeg.

Koliko ste TV serija, reklama i drugih emisija i sami pogledali u kojima je ženi dodijeljena uloga majke, domaćice, pospremačice, supruge, ili pak onih u kojima je žena zavodnica, razodjevena, dugih nogu, istaknutih oblina, duge sjajne kose, napučenih usana, dok je s druge strane muškarcu dodijeljena uloga poslovnog čovjeka, “junaka” s aktovkom i

mobitelom u ruci koji rješava sve probleme, elegantno i potpuno odjevena, prodorna pogleda koji oda je odlučnost i čvrstinu?

Ovakva stereotipna raspodjela uloga prisutna je i u drugim televizijskim programima, a ne samo u reklamama i serijama, pa se naprimjer, prilikom izvještavanja o ženama koje su uspješne poslovne ili znanstvene radnice, mediji (pritom su rijetki oni mediji koji rodno korektno oslovljavaju različite profesionalne uloge žena) redovito osvrću i na ženine porodične uloge, i onda kada to za prilog uopće nije relevantno, reproducirajući tako patrijarhalno obojeni model žene u društvu i unaprijed određene obrasce ponašanja. Korištenjem ovih i sličnih obrazaca (nesrazmjerna učestalost pojavljivanja žena u raznolikim medijskim sadržajima, tematska marginalizacija žena u medijima, razlikovanje “muških” i “ženskih” zanimanja i sl.) mediji kultiviraju poželjne predstave o rodnim identitetima i ulogama, narušavajući tako dostojanstvo i žene i muškarca, jer su oba spola daleko iznad onoga kako ih mediji prezentiraju.

Način na koji se u medijima predstavljaju manjinske grupe (osobe s posebnim potrebama, nacionalne, vjerske manjine itd.), ukoliko se uopće predstavljaju kao npr. seksualne manjine, zasićen je stereotipima i predrasudama i nerijetko dodatno (nesvjesno?) potiče širenje netrpeljivosti i podcjenjivanja prema manjinama. U programima zabavnog karaktera još se uvijek mogu čuti vicevi i/ili podsmijevajuće opaske upućene na račun pripadnika određenih grupa. Stereotipima koji izazivaju smijeh, ili koje pripadnici određenih grupa pripisuju sami sebi, pa se stoga valjda smatraju manje netačnim, relativizira se njihova opasnost, a o štetnim učincima se niti vodi računa niti se urednici takvih programa pozivaju na odgovornost.

Situacija nije mnogo bolja ni kada je riječ o tzv. “ozbiljnim” programima. O pripadnicima manjinskih grupa u medijima se izvještava stihijski, na osnovu rijetkih događaja, tzv. manifestacijsko izvještavanje (...održan “Bal Roma”), a najčešće je ustvari potaknuto političkim ili incidentnim kontekstom. Nerijetko se vrši i tzv. kriminalizacija manjina, kada se u medijima objavljuje etnička pripadnost osoba koje su počinile krivično djelo, ukoliko je riječ o pripadniku manjinske grupe, što nije slučaj kada je riječ o počinocima krivičnih djela, pripadnika većine.

Mediji manjine još uvijek “doživljavaju” kao sporednu temu kojom se treba baviti samo u slučaju njihove uključenosti u intrigantne i kontroverzne događaje koji, eventualno, mogu podići gledanost, ali ne i riješiti problem. Zanimljivo je širi kontekst koji je utjecao na određeni događaj i status manjine ili eventualne posljedice određenih događaja i odluka. Položaj, prava i interesi manjina tretiraju se površno i nedosljedno što u društvenoj svijesti stvara sliku o njihovoj nevidljivosti ili “nebitnosti”. Svjetla reflektora najčešće ostaju uperena samo na vidljivu različitost između manjine i “većine”, što čak i kada je riječ o afirmativnom izvještavanju o manjinama, može dodatno osnažiti postojeće predrasude.

Nerijetko se u medijima etničke i vjerske manjine getoiziraju (posebne emisije ili prilogi o

manjinama) i predstavljaju kao nešto drugo, nešto što nije “naše”, a javnost se, u najboljem slučaju, poziva na “toleranciju”, ali ne i na “razumijevanje i uvažavanje različitosti”. Rijetki su mediji koji promoviraju pravdu i odgovornost za sve članove društva, bez obzira na spol, rasu, etničko porijeklo, maternji jezik, religiju, socio-ekonomski status, dob, strukturu obitelji, fizičke i druge sposobnosti, a još rjeđi oni koji, osim povremenih i jednokratnih “humanitarnih apela” u svom repertoaru nude sadržaje koji javnost na adekvatan način senzibiliziraju za borbu protiv stereotipa i predrasuda, razvijaju svijest o neravnopravnostima koje postoje u društvu i o potrebi i načinima zastupanja onih koji doživljavaju nepravdu.

Roditelji i nastavnici kao usmjeravajući faktor

Roditelji i nastavnici koji se, ukoliko već i sami nisu „zarobljeni“ medijima, često osjećaju bespomoćnima kada je riječ o njihovim mogućnostima da kontroliraju i/ili vrše utjecaj na ono što djeca gledaju, moraju potpuno izvršiti svoju funkciju usmjeravajućeg faktora. Način na koji roditelji i nastavnici komentiraju programe koje djeca gledaju kako bi na pravi način usmjerili njihovo razumijevanje medija, ako su i sami u stanju da to učine, od suštinske je važnosti. Stoga je, prije svega, nužno senzibilizirati odrasle kako bi bili u stanju prepoznati stereotipe koji se u medijima prezentiraju, osvijestiti njihovu razornu snagu u životima djece, a potom osmisлити adekvatne strategije kojima i u školi i kod kuće možemo pomoći djeci da prepoznaju i stalno preispituju stereotipne poruke koje prenose mediji, kako bi shvatili da ono što se govori na televiziji, tj. ono što podupire većina, često nije “istina”, kao što ni modeli i stilovi života koje nudi televizija, u mnogim slučajevima, nisu nužni za ostvarenje vlastitog života.

Drugim riječima, pred školu se postavlja zahtjev da pomogne djeci da razviju kritički pogled na medije, koji će im pomoći da razumiju granice između našeg realnog svijeta i virtualnog svijeta medija, te im pomoći da u svakodnevnoj izloženosti medijima i porukama koje šalju, ne budu samo pasivni konzumenti, nego da postanu aktivni i kritički sudionici tog procesa, sposobni da analiziraju, vrednuju i vrše odgovoran odabir onoga što nude mediji.

I nije pitanje možemo li učiniti nešto, pitanje je možemo li pružiti da to ne učinimo.

- Provedite anketu među djecom kako biste saznali koje su njihove omiljene emisije, a potom pogledajte emisije koje djeca najčešće gledaju i utvrdite u kojoj mjeri su nasilje i/ili stereotipi zastupljeni u ovim emisijama. Djeca su spremna podijeliti svoja razmišljanja s roditeljima i nastavnicima, a ne samo s vršnjacima, onda kada je njihovo mišljenje uvaženo. Stoga se nastojte suzdržati od kritiziranja emisija koje djeca gledaju i / ili zabranjivanja jer biste na taj način mogli inhibirati djecu da o njima govore pred vama. Tek u otvorenom razgovoru i ravnopravnoj komunikaciji s djecom roditeljima i nastavnicima se pružaju mogućnosti da kod djece potaknu razvoj analitičkih i kritičkih sposobnosti.

- Razgovarajte s djecom o programima i emisijama koje ih privlače. Nastojte utvrditi šta je to što im je posebno zanimljivo i na koji način djeca razmišljaju o sadržajima koje su vidjeli ili čuli u medijima. Možete razgovarati s djecom i skupa s njima utvrditi na koji način su određeni ljudi ili određene grupe ljudi predstavljeni u tim emisijama. Pomozite djeci da u programima koje svakodnevno gledaju uoče uvredljive sadržaje i o tome razgovaraju. Važno je što češće razgovarati s djecom o tome koliko se njihovo svakodnevno iskustvo u različitim situacijama u obitelji, u školi, među prijateljima i slično razlikuje od načina na koje mediji prikazuju ljude u ovim situacijama. Uočavanje načina na koji mediji pojednostavljaju stvarnost i prave određene kategorije pomoći će roditeljima i djeci da “stvarnost” prikazanu u medijima ne prihvataju “zdravo za gotovo”.
- Pogledajte skupa s djecom neke reklame koje se svakodnevno emitiraju, a potom razgovarajte u kojoj mjeri su u tim reklamama zastupljene stereotipne poruke. Potaknite razredne debate u kojima će učenici sagledavati moguće pozitivne i negativne poruke medija kojima smo svakodnevno izloženi. Napravite razrednu listu TV emisija u kojima su učenici uočili stereotipne i/ili uvredljive sadržaje.
- Uključite znanja o medijima u sve razine obrazovnog sustava i odvažite se napustiti praksu u kojoj se medijima bave samo medijski profesionalci i akademska zajednica. Izadite iz uloge pasivnih i nemoćnih promatrača medijskih utjecaja na djecu. Važno je najprije opismeniti nastavnike i roditelje, kako bi oni mogli razumjeti složenost medija i djelovanje medija na djecu, te omogućiti djeci tu istu vrstu pismenosti. Upoznaite se sa iskustvima drugih škola i drugih zemalja o načinima uvođenja medijske pismenosti u kurikulum. Na nivou škole, napravite plan akcije u cilju unapređenja medijske pismenosti. Ne zaboravite da medijsko opismenjavanje podrazumijeva ne samo **tehničke kompetencije** tj. sposobnost pristupa medijima, već i **kritičke kompetencije**, tj. sposobnost razumijevanja medijskih sadržaja, sposobnost njihovog tumačenja i kritičkog vrednovanja, kao i **praktične kompetencije** sposobnost oblikovanja medijskih poruka, kako bi mediji uistinu bili izvor zadovoljstva i informacija a njihovi utjecaji predstavljali pozitivnu silu u životima djece, a ne negativnu.
- Organizirajte roditeljske sastanke na kojima ćete informirati roditelje o aktivnostima koje namjeravate poduzeti na nivou škole ili na nivou razreda kako bi pomogli djeci da razviju sposobnosti kritičkog razumijevanja medijskih sadržaja. Pojasnite roditeljima svrhu i ciljeve vaših aktivnosti i osigurajte maksimalno učešće roditelja. Pomozite roditeljima da i sami uvide na koje sve načine mediji utječu na razvoj djece i formiranje stavova o sebi samima i o svijetu koji ih okružuje.

Sve što se od nastavnika očekuje
jeste zainteresiranost
za zajednicu, ljude i mjesta
i spremnost da
razmišljaju izvan okvira
propisanog kurikuluma.

6

Veza između učionica i vanjskog svijeta

U vrijeme jutarnjeg sastanka cijeli razred sedmogodišnjaka i sedmogodišnjakinja okuplja se radi zajedničkog započinjanja školskih aktivnosti. Sastanak obično počinje međuučeničkom razmjenom zanimljivosti iz života. Učiteljica pojašnjava da gotovo svi rado učestvuju u ovoj aktivnosti jer to prilika da se ispričaju priče o omiljenim aktivnostima i načinu na koji su provodili svoje slobodno vrijeme kod kuće, s obitelji i prijateljima izvan škole. “Samo su dva romska dječaka izuzetno tiha u vrijeme ove aktivnosti i rijetko imaju šta da kažu”, pojašnjava učiteljica i dodaje da joj je žao što “romska djeca, u poređenju sa ostalom djecom, imaju tako malo iskustva”.

U jednom drugom primjeru otac je sa svojim sinom proveo vikend pomažući prijatelju u izgradnji kuće. Uzbudljivih aktivnosti bilo je na pretek, ali dječakovo dobro raspoloženje u nedjelju uvečer zamijenila je zabrinutost. Ocu je objasnio da je zabrinut što sutra u školi neće imati ništa zanimljivo da podijeli s drugarima iz razreda. Dok ga je otac pokušavao podsjetiti na sve zanimljive stvari koje su radili proteklog vikenda, dječak je samo tužno uzdahnuo i dodao da mu ne pada na pamet da pred onima koji su vikend proveli na izletu, bazenu i tenisu... priča o miješanju maltera.

Je li moguće da dijete ima malo iskustva ili je vjerovatnije da iskustva neke djece cijenimo više od iskustava neke druge djece? Uvažavamo li podjednako iskustva svakog pojedinog djeteta sa kojim dolazi u školu? Poznajemo li dovoljno iskustva djece iz grupa kojima sami ne pripadamo i kojima ne pripada većina učenika u našem razredu? Ostaju li ova iskustva u sjeni i ako ostaju, zašto je to tako? Poučavamo li “prosječnog”, “tipičnog” učenika ili poučavamo svakog pojedinog učenika? Kada poučavamo o drugom i drukčijem, polazimo li od onoga što vjerujemo da je “tipično” za predstavnika neke kulturne grupe (Romi, Kinezi) ili poučavamo imajući u vidu svako pojedino dijete i obitelj unutar te grupe, uvažavajući sve njegove mnogobrojne slojeve identiteta, uključujući vrijednosti i iskustva koje je steklo u obitelji koja pripada nekoj manjiskoj grupi?

Nastavnici koji zastupaju i osobnim primjerom promoviraju vrijednosti i ponašanja koja

podržavaju ljudska prava, socijalnu inkluziju, zaštitu prava svih manjina i temeljne vrijednosti demokratskog društva, neprestano razvijaju osobnu svijest o neravnopravnostima koje postoje u društvu, o utjecaju tih neravnopravnosti na odgoj i obrazovanje te neprekidno ispituju ulogu koju imaju njegovo/njeno osobno kulturno porijeklo, predrasude i sistem vrijednosti na nastavni proces koji kreira i realizira.

Integriranje iskustva učenika, njihovih obitelji i lokalnih zajednica u obrazovni sistem

Podsticanje razvoja samosvijesti, ličnog i grupnog identiteta kod djeteta veoma je važno u obrazovanju u nižim razredima osnovne škole, pri čemu je naročito potreban u obrazovanju djece koja vode porijeklo iz neke manjinske grupe ili grupe koja je malo ili nikako zastupljena u političkom životu društva. Ukoliko se djeca iz takvih grupa po svojim iskustvima i tipu znanja razlikuju od većine, nastavnici/ce često pribjegavaju prilagođavanju te djece većinskom okruženju. Ali, nametanje prilagođavanja većini ne doprinosi ostvarenju gore navedenog cilja, zato što onda djeca iz manjinskih grupa svoja znanja, vrijednosti i iskustva počinju da posmatraju kao inferiorna u poređenju sa znanjima, vrijednostima i iskustvima većinske grupe.

Svako dijete jeste individua, ali ne smijemo zaboraviti da je ono i član društvene grupe, koja potječe iz određenog kulturnog miljea koji oblikuje osjećanje identiteta i pripadnosti, kao i sistem vrijednosti kod djeteta. Zato moramo stvoriti obrazovno okruženje koje priznaje i prihvata sve ljude, tako da i svako dijete sebe prihvati takvim kakvo jeste.

Kao prosvjetni radnici, mi često koristimo načine i metode u nastavi koje se isključivo baziraju na našem ličnom iskustvu, zaboravljajući pritom da naša iskustva mogu biti u značajnoj mjeri drugačija od iskustava djece koju podučavamo. Obrazovanje za društvenu pravdu se zato zalaže za integraciju iskustava učenika/ca u obrazovne programe, bilo da su ta iskustva lična ili su posljedica pripadanja određenoj kulturnoj grupi.

Sakupljajući neposredna saznanja u porodicama i lokalnim zajednicama, mi kod svakog djeteta stvaramo osjećaj da ono učestvuje u svom obrazovanju. Ovaj pristup se razlikuje od tradicionalnog obrazovanja u kojem su glavni izvori akademskog znanja udžbenici napisani od strane autora koji uglavnom potiču iz većinske kulturne zajednice. Ovo dovodi do toga da se u takvom obrazovanju smatraju relevantnim samo ona znanja koja se takvim smatraju u većinskoj zajednici. Naš pristup pak otvara vrata lokalnim zajednicama da se uključe u obrazovanje djece koja iz njih potječu te se tako između škole i kuće ostvari komunikacija i odnos kakvih prije nije bilo.

Paul Gorski, poznati autor u oblasti multikulturalizma, definirao je faze kroz koje škola prolazi na putu od monokulturalne institucije do institucije u kojoj se uvažavaju različitosti.

Prva faza: Status Quo

- Škola funkcionira u skladu sa vrijednostima dominantne kulture, sve je tome podređeno, kurikulum, načini podučavanja, interakcija sa učenicima i porodicama, saradnja među osobljem, odnos direktora.
- Dominiraju tradicionalni načini sagledavanja nastavne prakse.

Druga faza: Proslave (Heroji i praznici)

- U školu se uvode male izmjene, a manjinske kulture i marginalizirane grupe se predstavljaju na stereotipan način.
- Multikulturalnost ostaje na nivou hrane, odjeće, (npr. obilježavaju se vjerski praznici nedominantne vjere, donose se daire i šalvare, sluša se romska muzika i pleše se uz nju).

Treća faza: Interkulturalno podučavanje i učenje (rječnik kultura)

- U školi se radi na edukaciji nastavnika, uče se tradicija i kultura zajednica iz kojih djeca dolaze, saznaje se o potrebama djece sa poteškoćama u razvoju, djece koja trebaju posebnu podršku u učenju, problemi koje imaju djeca izbjeglice i sl., s ciljem da im se što adekvatnije pristupi.

Četvrta faza: Međuljudski odnosi (Zašto-mi-svi-ne-bismo-mogli-zajedno)

- Članovi školske zajednice uče jedni od drugih i povezuju se preko različitih grupnih identiteta. Različitosti se opažaju kao prilika za učenje.
- U razmjeni učestvuju svi, gradi se zajednica koja uči, živi i radi zajedno. Lična se iskustva svakog pojedinca koriste radi obogaćivanja rada kako u učionici, tako i u školi u cjelini. Nema ideje o širim implikacijama ovakvog djelovanja, sve ostaje na nivou pojedinaca/ki u razredu..

Peta faza: Selektivno multikulturalno obrazovanje

(Radili smo multikulturalno obrazovanje prošlog mjeseca)

- U ovim školama postoji svijest o tome da sistem obrazovanja ne tretira svu djecu na isti način i da je potrebno reagirati na to. Pristup rješavanju problema je reaktivan i parcijalan, tj. reaguje se na problem ili kritiku organiziranjem i primjenom privremenih programa ili akcija. Ovakve škole npr. realiziraju jednokratne programe pripreme romske djece za polazak u školu zato što vide da ta djeca nemaju iste startne pozicije u prvom razredu, ili podstiču djevojčice da se zainteresiraju za matematiku ili tehniku tako što primjenjuju specifične programe i sl.

Šesta faza: Transformativno multikulturalno obrazovanje

(Obrazovanje za jednakost i društvenu pravdu)

- Cjelokupna školska praksa se bazira na obezbjeđivanju jednakih uslova i šansi za sve u njoj, i djecu i odrasle. Cilj je omogućiti svakom pojedincu da razvije svoje potencijale do maksimuma.
- Kreira se stimulatívno okruženje u kojem je svako uvažén, i dajući svoj doprinos može da, surađujući sa njima, uči od drugih.
- Poštuju se principi jednakosti i ravnopravnosti uz očuvanje svijesti o postojanju asimetričnosti u odnosima, znanjima i odgovornostima (npr. nastavnici posjeduju više konkretnih znanja iz različitih obrazovnih oblasti od djece, ali i djeca imaju neka životna iskustva iz kojih i odrasli mogu učiti; direktori imaju specifične odgovornosti u odnosu na društvenu zajednicu, ali i nastavnici imaju odgovornosti prema djeci sa kojom rade i njihovim porodicama koje tu zajednicu čine i sl.).

Poduzimanjem različitih aktivnosti na nivou škole i razreda koje se odnose na njegovanje dječije sposobnosti za spontanu komunikaciju sa ljudima koji vode porijeklo iz različitih sredina, naglašavanje stava po kojem razlike same po sebi predstavljaju vrijednost, podučavanjem o potrebi kritičkog sagledavanja pristrasnih stavova, čime djeca uče da prepoznaju netačnosti, stereotipe i predrasude sa kojima se susreću, njegovanje dječije sposobnosti da na primjeren način (tj. bez agresivnosti) reaguju kad god su svjedoci nekorektnog tretmana, bilo da je ovaj usmjeren prema njima ili prema nekom drugom, svo osoblje u školi pomaže djeci da sami dođu do saznanja da se pozitivna promjena u društvu može ostvariti jedino široko prihvaćenim konkretnim djelovanjem, koje predstavlja centralni pojam pri provođenju „Obrazovanja za društvenu pravdu“.

Izlazak iz učionica u vanjski svijet

Svrha obrazovanja je pomoć pri stvaranju otvorenih demokratskih društava. Obrazovanje

koje doprinosi uspostavljanju demokratije moralo bi posvetiti pažnju razvijanju navika, sposobnosti, osjećanja i svijesti koja će današnjoj djeci omogućiti da jednog dana budu aktivni učesnici/ce demokratskog društva. Ovo podrazumijeva razvijanje sklonosti za prihvatanje i uvažavanje drugačijeg stava, korištenje kritičkog mišljenja, suradnju sa drugim članovima zajednice, kao i sposobnost izražavanja razlika uz istovremeno uvažavanje drugih kao ravnopravnih članova zajednice. Mi se shodno tome nadamo da će učenici/ce razviti odbojnost prema represiji i diskriminaciji, uz istovremeno razvijanje interesa za socijalne teme.

Da bi se to i desilo, prvo je potrebno da u razmišljanju o stvaranju demokratskog društva izađemo iz učionica u vanjski svijet. Da bi se stvorile pretpostavke za obrazovanje koje će doprinijeti demokratiji, potrebno je stvoriti vezu između učionice i vanjskog svijeta. Nekada se u obrazovanju odviše insistira na neposrednom dječijem okruženju, čime se zanemaruju stvarni problemi u spoljašnjem svijetu. Ako nastavnici/ce ne diskutiraju o aktuelnim društvenim problemima, oni time nesvjesno kod djece stvaraju uvjerenje da je vanjski svijet savršen i da tu nikakve promjene nisu potrebne i da se, shodno tome, svakoj promjeni treba oduprijeti, a nipošto je inicirati.

Šta treba uraditi da bi obrazovanje odigralo svoju ulogu u stvaranju otvorenog demokratskog društva?

- Ljudi treba da steknu predstavu o životu drugih ljudi, kao i da imaju razumijevanje za stvari koje oni sami u životu nisu iskusili. Da bi se ovo postiglo, ljudima treba da bude omogućeno da čuju iskustva drugih ljudi, i to zato što se poticaj za društvene promjene često javlja upravo nakon upoznavanja sa iskustvima drugih individua. Dakle, potrebno je stvoriti uslove da se ova iskustva pojave u pisanoj formi, da se o njima čita i diskutira.
- Djeca trebaju imati priliku da se upoznaju s radovima autora iz različitih kulutra, kao i sa različitim formama političkih neliterarnih publikacija, kao što su novine, editorijali, peticije i zvanični državni dokumenti.

U nastavku je predstavljen etnografski pristup u nastavi čijom primjenom se koncepti društvene pravde mogu ugraditi u aktivnosti koje čine redovan nastavni program, a nastavnici, baveći se aktivnostima koje iziskuju uključenje i izlazak u zajednicu, mogu steći uvjerenje o važnosti i doprinosu partnerstva s porodicom i zajednicom.

Etnografski pristup

Etnografija je antropološki termin koji doslovno znači "pisati o ljudima".

Etnografija, kao metodologija i dokumentatorska vještina, je proces koji vodi ka produktu i pravi most između škole - zajednice; nastavnika - porodica; djece - kulture.

Ovaj pristup povezuje kulturne vrijednosti prisutne u školi, porodici i lokalnoj zajednici, pri čemu je lokalna zajednica određena samom geografijom mjesta, ali i ljudima, događajima i svojom historijom. On također uključuje proučavanje običaja, artefakata i rituala, kao i sakupljanje informacija o događajima, usmenim predajama te biografijama stanovnika.

Mapiranje

- Jedna od prvih aktivnosti koje možete poduzeti jeste mapiranje neke lokacije u školskom susjedstvu, u zajednici (školsko dvorište, park, trg, pijaca i sl.). Bilo bi dobro da u ovoj aktivnosti prije svega učestvuju nastavnici jedne škole, o njoj prodiskutiraju, a potom primijene i u radu sa učenicima, kao prvu u nizu aktivnosti koje mogu uraditi u okviru etnografskog pristupa. Evo i zašto.
- Ljudi često grade svoj identitet na osnovu toga odakle dolaze. Rečenice kao što su “Ja sam iz tog i tog grada” ili “Ja sam iz tog i tog sela” odmah kod nas podstiču predstavu o tome kakva bi ta osoba mogla da bude. Međutim, geografska podneblja su, baš kao i ljudi, veoma kompleksna po svojoj prirodi i u njima vladaju različite vrijednosti, nastaju raznorodne ideje, iz njih potiču svakovrsne priče i pozornica su raznoraznih događaja. Pritom, iza neinteresantne i nezanimljive spoljašnosti može se kriti vrlo zanimljiva unutrašnjost. U našim godinama, kada se nađemo na nekom novom mjestu rijetko nalazimo vremena da usmjerimo pažnju na detalje koji također čine to mjesto, tj. zanemarujemo neke elemente koji čine tu sredinu. Također, malu pažnju poklanjamo okolini mjesta, koja nekad predstavlja izvor njegovog identiteta.
- Etnograf počinje istraživanje mjesta procesom pravljenja mape karakteristika mjesta (tzv. mapping, mapiranje). Naizgled, ovo se čini kao dosadna i nepotrebna vježba, ali sam proces mapiranja zahtijeva veliku pažnju u cilju izoštravanja sposobnosti opservacije. Često ćemo, kada smo još pod utiskom ovog procesa, primijetiti potpuno nove stvari u ulici kojom inače prolazimo svakodnevno, a to zato što nas mapiranje uči kako da posmatramo.
- Proces mapiranja se odigrava na dva nivoa. Prvi je prostorni/spacijalni (određuje gdje se stvari zapravo nalaze), a drugi je lingvistički (određuje kako ono što vidimo opisujemo i imenujemo). Prvi nivo vezan je za vizuelnu komponentu učenja o mjestu, dok nam lingvistički dio omogućava pristup kontekstu (razumijevanje konteksta). Tako proces mapiranja može da se poveže i sa slikom i sa stvarnim svijetom.
- Odaberite određeni lokalitet, kao što je park ili školsko dvorište. Zamolite učesnike/ice da se kreću po tom mjestu sa ciljem da naprave mapu onoga što vide.

Postoje neka zanimljiva pitanja i zanimljive sugestije namijenjene učesnicima/učesnicama prije nego što počnu sa izvođenjem aktivnosti. Evo šta bi se na primjer moglo zabilježeti mapama:

Pravac

Da li je prostor raspoređen tako da izgleda kao da idu od sjevera ka jugu ili od istoka ka zapadu ili nijedno od navedenog?

Redoslijed

Kojim se redoslijedom sreću pojedini elementi na lokaciji? Ako se ide sa jednog kraja na drugi, šta će se vidjeti kao prvo, šta kao drugo, itd.

Posebne karakteristike

Koje su specifične ili neobične osobine koje datu lokaciju čine posebnom?

Toponimi

Kako se zovu pojedine zgrade, spomenici, ulice i parkovi?

Doba dana

Da li se mjesto mijenja u zavisnosti od toga koje je doba dana. Ako da, zašto?

Kada se učesnici/učesnice vrate sa svojim mapama, sve ih izložite na zid. Zamolite ih da uporede svoje mape. Najčešće nećemo naći dvije iste mape, iako su bili na istom mjestu. Obično su mape čak začuđujuće različite u smislu orijentacije i tačaka usmjeravanja pažnje. Na nekim mapama su ucrtani spomenici, na drugima su označene vrste cvijeća, na trećim jasno ucrtane staze i stazice....

Tačke koje dominiraju na mapama se zovu tačke fokusa i one nam otkrivaju na koji način mi percipiramo određeno mjesto. Strater i Sunstein (1997) su mišljenja da mi obično primjećujemo ono što je nama interesantno i što na neki način potvrđuje naše pretpostavke, dok, s druge strane, zanemarujemo ono što je nama nevažno, nezanimljivo i nepoznato. Ono što mi vidimo i ono što ne vidimo je jednako važno, kao što je i važno kako vidimo. Veoma je značajno da diskusija o mapama bude otvorena, pri čemu je bitno shvatiti da ne postoje "ispravne" i "pogrešne" mape. U diskusiji se treba koncentrirati na pitanje zašto mape izgledaju različito.

Nakon ovoga možete da ukažete na analogiju između mapa i procesa predavanja u školi. I nastavnici/ce u svojoj glavi čuvaju "mape" o materiji koja treba da bude obrađena na času, ali te mape se često razlikuju od mapa učenika/ca, njihovih porodica i zajednica. Zato nastavnici/ce treba da preispitaju svoje ideje o načinu predavanja i eventualno ih dopune nakon što ostali predоче svoje ideje. Da bismo se kretali pravim putem i došli do cilja potrebno je, dakle, da imamo uvid i razumijevanje za svačije "mape".

Mi obično u školi predajemo na osnovu doživljaja svijeta isključivo iz ličnog ugla, a te predstave mogu biti strane učenicima/cama kojima predajemo. Iz uloge onih koji kontroliraju i oblikuju kurikulum i način rada, mi ih često oblikujemo na osnovu vlastitog životnog iskustva, zaboravljajući pritom da to djeci možda neće biti blisko. Naš pristup zato predlaže preduzimanje neophodnih koraka koji bi doveli dotle da svačije iskustvo, bilo lično ili uslovljeno pripadanjem nekoj kulturnoj zajednici, igra ulogu u oblikovanju nastave. Humanost podrazumijeva i priznavanje prava na posjedovanje vlastitog načina opažanja.

Razgovarajte s učesnicima o mogućnosti primjene mapiranja u nastavnom procesu i potaknite ih da osmisle nekoliko dodatnih aktivnosti, kao npr.

- 1) napišite vodič kroz mjesto koje ste mapirali,
- 2) napravite opis mjesta namijenjen slijepim osobama,
- 3) napravite opis mjesta iz ugla viđenja neke životinje ili ptice,
- 4) napravite opis bogat čulnim doživljajima sa mnogo pridjeva i glagola, itd.

Priče iz susjedstva

Podijelite učenike u grupe od po 5-6 osoba. Svaka grupa ima zadatak da istraži jedan dio školskog susjedstva: dvorište, obližnja prodavnica, park, trg, pijaca i sl. Za početak, mogu poslužiti i neke prostorije u školi kao zbornica, školska kuhinja, radionica i sl.

Recite učenicima da će proučavati taj dio škole i/ili školskog susjedstva i dajte im sljedeće upute:

- Napravite mapu prostora koji istražujete
- Intervjuirajte osobu na koju naiđete u tom prostoru s ciljem da napišete priču o toj osobi. Prvo postavite pitanja vezana za ime te osobe: *(Kako ga je dobila? Kad i kako je odlučeno kako će se zvati? Da li poznajete još nekoga ko se tako zove i kako se osjećate kada upoznate/vidite nekoga ko se zove kao i vi? Da li su vas uvijek oslovljavali tako? Ima li nadimak/ke? Da li vam se sviđa? Šta znači vaše ime? Kako doživljavate svoje ime? Da li se u tom doživljaju nešto promijenilo tokom vremena?)*. Onda postavite i dodatna pitanja koja će im pomoći da upoznaju "kulturu" te osobe i njenog okruženja, radnog mjesta, porodice: čime se bavi, u čemu uživa, koje su mu/joj dnevne rutine, i slična pitanja. Bitno je da pitanja budu otvorena i omogućće što više informacija o osobi.
- Prikupite artefakte iz prostora koji istražujete znakovi i simboli koji nose priču/e o tom mjestu.
- Prikupite i uzorke biljnog i životinjskog svijeta, ukoliko ih ima u tom prostoru.
- Od svih prikupljenih informacija sastavite priču, a ne izvještaj (zamolite ih da pišu

pravu priču i da ne navode koja su pitanja postavljali u intervju. Neka odgovore pretoče u priču.)

- Bilo bi dobro, ali ne i obavezno, omogućiti djeci da fotografiraju mjesta i ljude koje su upoznali kako bi njihov dokumentarni projekt bio ilustrativniji.

Za svaku od navedenih aktivnosti, od mapiranja pa sve do pisanja priče, potrebno je da nastavnici, prije izlaska iz učionice i u različitim fazama nastave, poduče djecu na koji način je najbolje mogu obaviti. Ovo je posebno važno kada učenike podučavamo šta je intervju, čemu služi, kako postaviti dobro pitanja koje će nam dati dovoljno informacija i sl, kao i na kraju, kada se od učenika očekuje da informacije koje su prikupili pretoče u priču. Cijeli proces zahtijeva dovoljno vremena, jer u svakoj od njegovih faza učenici svladavaju različite vještine (rad na terenu, opservacija, provjeravanje pretpostavki, pažljivo slušanje, istraživanje mjesta, ljudi, događaja, jezika, važnost postavljanja otvorenih pitanja, pisanje, objavljivanje,...).

Na samom kraju procesa, učenici prave konačni produkt priču o mjestima i ljudima, koja se može objaviti u različitim formama, individualno ili kao grupni rad.

Posebno je važno posvetiti pažnju prezentiranju urađenog u učionici i reflektiranju na sve pojedine faze u ovom procesu.

Ukoliko je moguće, zamolite nekoga od intervjuiranih osoba da gostuje u «učionici» tokom prezentacija. To je jako bitno i utiče na to kako će učenici prezentirati. «Gosti» u učionici postaju saveznici, partneri učenika i odnos prema njima se trajno mijenja. Etnografski pristup omogućuje da «poznato učinimo nepoznatim» i pomognemo učenicima upoznavati svijet oko sebe sa svim detaljima i u dubinu koja osigurava bolje razumijevanje i lakše prihvatanje onih koji su različiti. Zajednica pruža mnoštvo resursa za učenje, a obitelji i ljudi iz zajednice postaju naši partneri koji rado učestvuju u obrazovanju svoje djece, jer je njihovo iskustvo pozitivno i sebe doživljavaju kao one koji doprinose.

Dokumentarni projekti imaju publiku, uporište u iskustvima zajednice, koriste fotografiju, pisanje, crtanje u raznim kombinacijama i što je najvažnije može ih uraditi svako, uključujući i djecu. Učestvujući u izradi sličnih dokumentarnih projekata djeca iz prve ruke upoznaju običaje ljudi i folklor, onaj raskošni dio svakog društva ili kulture koji leži skriven u sjeni opće civilizacije. Sve što se od nastavnika očekuje jeste zainteresiranost za zajednicu, ljude i mjesta i spremnost da razmišljaju izvan okvira propisanog kurikulumu. Potrebno je i nešto materijala, a riječ je o sveskama, bojcama, olovkama, materijalu za pravljenje knjiga, (fotoaparatu i kasetofonu za snimanje, ako je moguće, ali nije od suštinskog značaja) te o izložbenom prostoru u učionici. Projekti ne moraju biti skupi i tehnički sofisticirani da bi bili uspješni.

Djeca iz predškolskih ustanova i ona

starija su i te kako sposobna da

posmatraju stvarnost oko sebe

i da sebi postavljaju pitanja poput:

Šta bih ja volio/voljela da se promjeni?

Šta bi moglo da bude bolje?

Šta je to što bih ja mogao/la učiniti boljim?

7

Transformativni dijaloški proces

Alma Flor Ada i F. Isabel Campoy

Preuzeto i adaptirano iz:

"Comprehensive Language Arts", Del Sol Publishing 1998.

Čitanje se ni izbliza ne sastoji samo od primanja informacija iz teksta. Pažljiv čitalac nikada ne pristupa tekstu nekritički, prihvatajući zdravo za gotovo sve što je napisano, nego svoj odnos prema primljenim informacijama gradi na osnovu misli i osjećanja proizašlih nakon čitanja. Čitalac će te informacije uporediti sa svojim prethodnim znanjem i iskustvima, kritički će ga analizirati i donijeti adekvatne odluke na osnovu pročitano. Neke od ovih odluka će imati trenutno djelovanje, kao recimo odluka da li da se nastavi sa čitanjem ili ne, a neke druge odluke će biti provedene kasnije.

Pogrešan je pristup u nastavi, ili konkretno u nastavi čitanja, po kome se jedine relevantne informacije nalaze u samom tekstu ili će biti izgovorene iz usta nastavnika/ce i po kojem se od djece, da bi dokazala svoj uspjeh u učenju, traži da jednostavno ponove tu istu informaciju. Veoma je važno da djeca sa razumijevanjem čitaju tekst i da su kasnije u stanju da ga prizovu pamćenju i prepričaju. Pomaganje djeci da shvate svo bogatstvo čitalačkog procesa i poticaj interakcije između učenika/ca i teksta doprinosi razumijevanju i pamćenju teksta, a razvija i mnoge druge osobine.

Mi imamo zadovoljstvo da vam predstavimo transformativni dijaloški proces, pristup razvoju pismenih sposobnosti koji smo razvili oslanjajući se na prethodni rad Paula Freirea. Ovaj pristup nazivamo kreativnim shodno našem shvatanju ljudi kao bića koja oblikuju vlastiti život, ali i sredinu u kojoj žive. Zapravo, ovaj pristup se samo oslanja na ono što dobri čitaoci rade dok čitaju. Unutrašnji dijalog u koji se upuštaju čitaoci nije uvijek očigledan, ali je stalno prisutan. Ako djeca uspješno savladaju sposobnost čitanja, ona će prije ili kasnije dospjeti i na ovaj interaktivni nivo, makar na tom putu bili prepušteni sami sebi. Međutim, ukoliko se u školi djeca sa čitalačkim procesom upoznaju tek u ograničenom obimu i ukoliko im se čitanje predstavlja stalno na isti način, ona mogu da dobiju iskrivljenu predstavu o tome šta je ustvari čitanje. Ovakav pristup nastavi čitanja može i sam da bude osnovni razlog neuspjeha u razvijanju čitalačkih sposobnosti kod djece.

Kao što je potvrdio Paulo Freire, tradicionalno obrazovanje često izaziva i proces domestikacije, tj. navikavanja na poslušnost te kao takvo doprinosi očuvanju postojećeg stanja i društvenog poretka. S druge strane, transformativno obrazovanje ima za cilj da podrži potpun razvoj ljudske ličnosti i vrijednosti kao što su suosjećanje, velikodušnost prema sebi i drugima te želju za izgradnjom miroljubivog i pravednog svijeta zasnovanog na jednakosti. U ovom kontekstu proces čitanja postaje mnogo življi i uzbudljiviji.

U tekstu koji slijedi transformativni dijalog se opisuje kao proces od četiri faze. Ipak ove četiri faze se u stvarnom životu ne odigravaju uvijek linearnim redoslijedom, niti se mogu striktno odvojiti jedna od druge. Kod nezavisnog se čitaoca ove četiri faze događaju gotovo istovremeno. Mi ćemo ovdje predstaviti četiri faze pojedinačno da bi nastavnici/ce stekli svijest o prirodi i značaju svake od njih. Pored toga, skrećemo pažnju na one faze koje se često zanemaruju. U tradicionalnom obrazovanju posljednje dvije faze se odlažu za nekoliko godina, što je po našem mišljenju nepotrebno, pa i štetno. Nadamo se da ćete kroz dijalog sa učenicima/cama biti u stanju da utvrdite kojoj je fazi potrebno posvetiti koliko pažnje.

Deskriptivna faza

U ovoj početnoj fazi, čitalac ispituje informacije prikazane u tekstu. Glavni izazov za nastavnika/cu je kako osmisлити deskriptivna pitanja koja od čitaoca traže da naprave osvrt na tekst, što se razlikuje od postavljanja jednostavnih, memorijskih pitanja, za koja je dovoljno tek upamtiti sadržaj teksta. Dok su obje vrste pitanja fokusirane na sadržaj teksta, ipak postoji bitna razlika između njih.

Memorijska pitanja su: Šta se dogodilo? Ko je to uradio? Gdje se to zbilo? Ovo su najčešća pitanja kojima se ispituje nivo razumijevanja teksta i, nažalost, uglavnom jedina vrsta pitanja koja se postavljaju čitaocima početnicima. Glavna svrha ovih pitanja je da nastavnici/ce utvrde da li su učenici/ce shvatili pročitani tekst i to tako što od njih traže da prizovu i ponove informacije sa kojima su se susreli u tekstu. Ova pitanja po svojoj prirodi ne podstiču dijalog.

Ovakva pitanja nisu prava pitanja jer se odgovori mogu pronaći u tekstu, a nastavnici/ce već znaju odgovore na ta pitanja. Kao rezultat toga, nastavnici/ce navode decu da sumnjaju u svrsishodnost cijelog dijaloga te će se pametna djeca, a sva djeca su pametna, zapitati: "Zar to nismo upravo pročitali? Zašto me ovo pita? Misli li da sam glup?" Ili će čak pomisliti: "Dosadno mi je..."

Postoje efektivniji načini da se ispita nivo razumijevanja teksta od posezanja za memorijskim pitanjima. Reflektivna pitanja pak navode djecu da razmišljaju o priči i da zauzmu poziciju prema njoj. Najjednostavnija pitanja ove vrste su ona kojima se saznaje šta se u priči djeci dopalo, a šta ne. Naravno, postoje i neka kompleksnija pitanja od ovih.

Na primjer, mogli bismo djeci da postavimo pitanje šta je po njihovom mišljenju centralni problem u priči. Ovo je pravo pitanje, jer čitaoci imaju međusobno različite načine opažanja i opisivanja problema. Pored toga, mogli bismo od učenika/ca tražiti da nam opišu svoje viđenje nekog od likova iz priča ili da nam ponude svoje tumačenje nečijih osjećanja i akcija u priči. U bilo kom slučaju, od učenika/ca se traži da svoje viđenje potkrijepe izvodima iz teksta.

Kad se na času obrađuju priče u kojima lik prolazi kroz promjene ili transformacije, adekvatno pitanje za djecu bi bilo u čemu se sastoji ta transformacija, kakav je njegov život bio prije transformacije, a kakav je poslije, te kako se lik snalazi u novoj ulozi i novom okruženju. Kako god bilo, reflektivna deskriptivna pitanja su ujedno prava i otvorena pitanja. Prava su pitanja stoga što odgovor nije poznat prije nego što je dat, a otvorena su zato što dopuštaju mogućnost razlike u odgovorima.

Reflektivna pitanja se fokusiraju na opis, tako što od učenika/ca traže da ispituju likove, motivaciju i teme prisutne u priči.

- Šta ti se u priči sviđa, a šta ne?
- Kako bi ti opisao/la _____? (jednog od glavnih likova u priči)
- Šta misliš zašto je _____ (glavni lik) donio takvu odluku?
- Šta misliš koja je najveća teškoća sa kojom se _____ (glavni lik) susreće? Zašto to za njega predstavlja toliku teškoću?
- Zašto misliš da se _____ (glavni lik) promijenio tokom priče?
- Šta misliš o čemu zapravo govori ova priča i zašto tako misliš?
- Šta mislite koja je pouka ove priče?

Faza individualnog ispitivanja

Čak i djeca ranog uzrasta imaju dovoljno iskustva i kapaciteta da pomoću vlastitog poimanja i osjećanja reagiraju na nove informacije. Veoma je važno da razgovor o priči dopušta djeci da prikažu odnos između priče i njihovih vlastitih iskustava, misli i osjećanja, čime se postiže da se stvori veza između procesa čitanja i stvarnog života učenika/ca, čime ovo prvo dobija na značaju u dječijim očima. To opet pomaže djeci u izgradnji samopoštovanja kroz proces otkrivanja svoje ličnosti pred nastavnicima/cama i drugim učenicima/cama. Stvaranje veze između čitanja i nečijeg ličnog iskustva pomaže učenicima/cama da shvate da je učenje proces formiranja odnosa prema stečenim informacijama.

Iako se, kada je riječ o obrazovanju djece iz manjinskih grupa, mnogo govori o afektivnoj nastavi, afektivna komponenta se u praksi tretira kao ne odviše važna za proces učenja. Transformativno obrazovanje pak priznaje dječiju individualnost kao integralni dio procesa

učenja. Naravno, uključivanje dječijeg iskustva ide ruku pod ruku sa uzimanjem u obzir i porodica i lokalnih zajednica iz kojih djeca vode porijeklo. Kada uvidimo da je identitet učenika/ca usko povezan sa njihovim porodicama i lokalnim zajednicama postaje nam jasno da priznavanje njihove kulture nije sporedan koncept, nego, naprotiv, čini samu srž pristupa nastavi u kojem je učenik/ca kao individua u centru pažnje, a kojem je osnova ono što učenik/ca sa sobom donosi od kuće u školu.

Djeca su na časovima često veoma povučena i ćutljiva i teško je zainteresirati ih za rad. U velikom broju slučajeva, ova povučенost je odraz zabrinutosti zbog događaja koji se odigravaju izvan škole, a tiču se njih lično. Kad nastavik/ca podstakne učenike/ce da naprave vezu između priča koje se čitaju na času i njihovih vlastitih iskustava i osjećanja, to stvara priliku da djeca naglas progovore o stvarima koje zaokupljaju njihovu pažnju, kao i da nastavnici/ce saznaju nove pojedinosti iz života svojih učenika/ca. Pitanja pogodna za ovu fazu bi mogla da izgledaju otprilike ovako:

- Da li ste u vašem životu do sada vidjeli, osjetili ili iskusili nešto poput ovoga?
- Da li ste ikada uradili, planirali ili htjeli da uradite nešto slično ovome?
- Po čemu se ono što ste vi vidjeli (uradili, osjetili, planirali, htjeli) razlikuje od onoga što je prikazano u priči?
- Šta biste vi uradili (rekli, mislili) da ste na mjestu lika iz priče?
- Kako bi neko u vašoj porodici mogao da reaguje na to?

Faza kritičkog razumijevanja

Nakon što uporede priču sa vlastitim životnim iskustvima, djeca su spremna da pređu na nivo kritičkog razumijevanja. U ovoj fazi se vraćamo na samu priču, ali sada pristupamo dubljoj analizi i istraživanju alternativa sa ciljem da donesemo sud baziran na našim vlastitim vrijednostima. Na kom nivou ćemo provesti ovakvu analizu zavisi prije svega od nivoa zrelosti učenika/ca i od toga koliko su često oni prije toga bili suočeni sa potrebom da kritički misle. Ipak, ne treba da potcjenjujemo dječije sposobnosti samo zbog njihovih godina. S druge strane, za djecu je korisno ako ih rano dovedemo u situaciju da kritički razmišljaju, pri čemu se podrazumijeva da su djeca sposobna za kritičko mišljenje samo ako tema razgovora spada u domen njihovog prethodnog iskustva te ovo predstavlja još jedan razlog zbog kojih su dječije knjige sjajno oruđe pri poticanju na dijalog.

Kada razgovaramo o ponašanju likova iz priče, ovako bi mogla da izgledaju neka od pitanja upućenih djeci:

- Zašto mislite da ova odluka (ni)je korektna?
- Zašto mislite da je ovo bila dobra (loša) odluka?
- Zašto bi ovo u svim okolnostima bila dobra odluka?
- U kojim okolnostima ovo možda ne bi bila dobra odluka?

- Ko ima koristi od ove odluke?
- Šta mislite da će prosteći iz ovakve odluke?
- Koja druga rješenja su moguća?
- Kakve su mogle biti posljedice da je lik iz priče donio drugačiju odluku?

Kreativna/ transformativna faza (faza refleksije/ transformacije)

Od suštinske važnosti je da mi kao prosvjetni radnici/ce budemo u stanju da uvidimo vanredne intelektualne sposobnosti kod djece (a da bismo ovo ostvarili, veoma je važno da posjedujemo predstavu o vlastitoj inteligenciji). Ipak, osnovni cilj transformativnog dijaloga nije da razvijemo dječiju kritičku svijest u svrhu intelektualne vježbe, već da razvijemo njihovu kritičku svijest kako bi djeca jednog dana mogla donositi odluke koje će obogatiti njihov vlastiti život i učiniti svijet oko njih boljim.

Nakon što djeca istraže priču i naprave poređenje sa sopstvenim iskustvom i doživljajima te nakon što provedu kritičku analizu, ona postaju spremna da se pozabave sljedećom fazom u procesu odlučivanja. U ovoj posljednjoj fazi je cilj vođenja dijaloga da se djeci pomogne da razmisle o tome koje aspekte svog života mogu da poboljšaju i da ih se potakne da donose odluke imajući ovaj cilj u vidu. Djeca iz predškolskih ustanova, kao i ona starija, i te kako su sposobna da posmatraju stvarnost oko sebe i da sebi postavljaju pitanja poput: Šta bih ja volio/la da se promijeni? Šta bi moglo da bude bolje? Šta je to što bih ja mogao/la učiniti boljim? U nižim razredima osnovne škole javljaju se i konkretnija pitanja kao što su: Kako mogu da steknem nove prijatelje? Kako da dam do znanja mojim prijateljima da ne želim da mi se podsmijevaju? Kako mogu da ih navedem da me poštuju? Šta mogu da uradim da ispravim stvari nakon što se posvađamo? Šta mogu da uradim da bih bio/la sretniji/a? Šta je to što mogu da uradim, a što će mi pomoći da naučim više? Mi ne želimo da djeca prihvataju ono što spada pod odgovornost odraslih, ali želimo da počnu da spoznaju vlastitu sposobnost da donose odluke i da utiču na svoj život i odnose sa drugima i svijetom koji ih okružuje.

Pitanja koja bismo im pritom mogli uputiti mogla bi izgledati ovako:

- Koje biste probleme u svom životu htjeli riješiti kao što je to uradio (glavni lik)?
- Šta možete da uradite kako bi ostvarili svoje želje i snove, kao što je to u priči uradio (glavni lik)?
- Na koji način želite da sarađujete sa drugima radi ostvarenja svojih ciljeva, kao što su u priči sarađivali (glavni likovi)?
- Kakvu vrstu pomoći ste spremni da tražite, kao što je (glavni lik) to uradio?
- Šta želite da uradite u životu ako se osjećate kao što se (glavni lik) osjećao?
- Na koji način želite pomoći drugima, kao što je to u priči uradio (glavni lik)?

Neka uvažavanje
različitosti postane
jedno od ključnih vrijednosti
i principa u vašoj školi.

8

Postanite škola koja promovira različitosti

Što možete učiniti sami

- Upoznajte se sa vašim korjenima i podijelite ponos zbog svog naslijeđa podijelite sa drugima.
- Proslavljajte praznike sa širom porodicom. Koristite takve prilike da potaknete pričanje priča i dijeljenje ličnih iskustava među članovima porodice različitih generacija.
- Pozovite prijatelje drugačijeg porijekla da podijele sa vama radost i uživanje u vašim tradicijama i običajima.
- Budite oprezni sa jezikom; izbjegavajte stereotipne komentare i usprotivite se onima koji dolaze od strane drugih.
- Glasno se protivite šalama i nipodaštavanjima ljudi ili grupa. Tišina šalje poruke da se slažete. Ne smijati se nije dovoljno.
- Budite upućeni, imajte dovoljno tačnih informacija da odbacite mitove i stereotipe koji izazivaju predrasude. U krugu porodice prodiskutujte uticaj stavova i ponašanja koji podržavaju predrasude.
- Planirajte porodične izlete u različita područja u vašoj zajednici i posjetite lokalne muzeje, galerije i izložbe koje približavaju umjetničke forme različitih kultura.
- Posjetite važna mjesta koja govore o borbi za ljudska i građanska prava, kao što su muzeji, javne biblioteke i istorijska mjesta.
- Čitajte i ohrabrujte vasu djecu da čitaju knjige kako bi poduprli razumijevanje o različitim kulturama posebno onim koje su pisali autori drugačijeg porijekla.

Što možete učiniti u školi:

- Izložite na istaknuto mjesto u vašoj školi veliki poster sa obećanjem vezanim za borbu protiv predrasuda i nasilja i ohrabrujte ljude da se potpisuju na njega.
- Osnujte „Klub različitosti“ koji će služiti kao krovna organizacija za promociju harmonije i poštivanja različitosti. Pružite priliku sportskim timovima, dramskim klubovima, jezičkim klubovima da učestvuju sa svojim idejama. Ako vaša škola ima već klub različitosti, održavajte vaše članstvo.
- Pokrećite diskusije u razredu o temama kao što su antisemitizam, rasizam, seksizam homofobija i predrasude. Sastavite listu sa definicijama koju ćete okačiti na istaknutom mjestu.

- Pozovite poznate i uvažene borce za ljudska prava da govore na školskom skupu.
- Snimate i publikujte govor ili intervju sa tom osobom u školskom ili lokalnom listu.
- Organizujte konkurs za esej ili priču čija je tema ili lično iskustvo sa predrasudama ili uspješne priče u borbi protiv predrasuda. Najbolje priče objavite u školskim novinama ili pokušajte emitovati kao važnu vijest na lokalnom televizijskom programu.
- Kreirajte moto, parolu za borbu protiv predrasuda i nasilja za vašu školu, koja bi mogla biti štampana u obliku naljepnice i prodavana u široj zajednici.
- Osigurajte da učenici vaše škole znaju kako da reaguju i kome da se obrate u slučajevima nasilja ili izražavanja mržnje.
- Formirajte tijelo učenika koje će napisati skup pravila nazvan „Pravila međusobnog uvažavanja“ za vašu školu, a kada budu završena okačite ih u svaki razred.
- Povežite se sa različitim udruženjima u zajednici koja promoviraju različitost (npr. Udruženje roditelja djece sa posebnim potrebama) i pozovite ih da gostuju u školi i razgovaraju sa učenicima
- Dajte publicitet multikulturnim događajima objavljujući članak u biltenu (novinama) koji je posebno posvećen promociji poštivanja različitosti. Pokušajte uraditi isto sa lokalnim novinama ili na internet stranici zajednice.
- Osigurajte da u svim tijelima, komitetima, odborima i sl. sjede predstavnici svih učenika i porodica i da se njihov glas čuje.
- Napišite originalnu pjesmu / melodiju / rep koja slavi različitost u vašoj školi i izvodite je na različitim školskim proslavama i na drugim događajima u zajednici.
- Kreirajte zastavu ili poster sa školskim simbolima koji prikazuju ideale različitosti, prikažite je na igrama, skupovima i drugim školskim događajima.
- Napravite konkurs za slogan ili logo kao naprimjer „Podignimo ruku u borbi protiv nasilja“, koji bi bio štampan na majicama.
- Kreirajte školski kalendar sa svim praznicima koji se slave u zajednici i zemlji i važnim datumima vezanim za ljudska i dječija prava.
- Učestvujte u kampanji sa plakatima kao na primjer „Ne možete okrenuti lice od mržnje“ i na taj način podstičite ljude da reaguju kada su suočeni sa predrasudama.
- Koristite različite jezike i pravite druge prilagodbe kako bi se svaki učenik osjećao dobrodošlo u školi.
- Potaknite na aktivnost u kojoj će učenici kreirati bedževe sa pozitivnim sloganom, koje ćete potom okačiti u predvorju na vidljivo mjesto kao što je tabla za izvještaje ili na neko drugo mjesto gdje se okupljaju učenici.
- Anketirajte vaše učitelje-ice/nastavnike-ice o njihovom etničkom/kulturnom porijeklu i njihovom iskustvu sa predrasudama. Tražite od svakog da napiše kratku zabilješku pored koje ćete zalijepiti njegovu/njenu fotografiju.
- Režirajte video pod nazivom „Ponosim se“ koji će obuhvatiti intervju sa učenicima i njihovim bakama ili djedovima o njihovom etničkom nasljeđu i zašto su oni ponosni na svoje etničko nasljeđe.
- Istražite web-stranice koje promovišu različitosti, a potom izradite vašu školsku web-stranicu, i povežite je sa drugim stranicama na internetu.
- Pronađite nekoga ko će nadgledati i odstraniti komentare i aktivnosti koje promoviraju mržnju na internetu, posebno na vašim forumima u školskom okruženju i sl.

- Formirajte tijelo kojim će upravljati i koje će voditi učenici, a gdje će učenici različitog porijekla govoriti o svom nasljeđu. Pokušajte se povezati sa liderima lokalne zajednice, veteranima ljudskih prava, sa ljudima iz različitih organizacija koje zastupaju osobe sa poteškoćama i sl, kako bi pomogli učenicima.
- Donesite jasne mjere reagovanja u slučajevima kršenja nečijih prava ili izražavanja mržnje. Napravite stručno tijelo za pomoć djeci koja su bila žrtve nasilja.
- U razredima i na časovima umjetnosti dizajnirajte zajednički „Prekrivač ili puzzle raznolikosti“, na kojem će svaki kvadrat (dio) reprezentovati naslijeđe svakog učenika. Spojite sve razrede u izradi školskog prekrivača koji ćete prikazati na izložbi u zajednici.
- Razmotrite mogućnost predstavljanja različitih etničkih kuhinja u školskoj kuhinji. Obratite se lokalnim restoranima i grupama iz zajednice da učestvuju u tom programu.
- Zahtijevajte da Vijeće učenika odredi jedan dan u godini pod nazivom „SVIJET RAZLIČITOSTI“ koji će biti posvećen izučavanju i uvažavanju različitosti.
- Organizujte multimedijalnu izložbu, ispitujući kako danas mediji uvijekovječuju stereotipe. Uzmite u obzir današnje filmove, televizijske komične situacije, muziku i reklamne kampanje, uz dodatak novina, časopisa i knjiga.
- Uspostavite školsku razmjenu učenika iz različitih škola, na taj način doprinosite da se mladi sa različitim porijeklima približavaju jedni drugima i da se na taj način udružuju.
- Krenite sa godišnjim multikulturalnim filmskim festivalom u vašoj školi. Pozovite grupe iz zajednice i lokalne teatre da vam budu pokrovitelji.
- Napravite sa učenicima tradicionalne „Dane srednjovjekovne Bosne i Hercegovine“ i sl. na kojima ćete predstaviti kostime, artefakte, način života u tom periodu. Neka se sve sekcije uključe u to a pozovite i predstavnike zajednice, historičare, umjetnike da se pridruže i savjetuju učenike.
- Pronađite i uvrstite u biblioteku dječije knjige koje prezentuju iskustva različitih etničkih grupa ili predstavljaju porodicu na različite načine. Pokrenite program čitanja u lokalnim knjižarama i bibliotekama dajući značaj ovim knjigama.
- Istražite u lokalnoj zajednici prodavnice poklona sa proizvodima koji su namijenjeni različitim grupama. Napišite čestitke izabranim kompanijama i lokalnim trgovcima, koje zastupaju i proširuju različitosti. Iskoordinirajte takmičenje u pravljenju različitih vrsta čestitki koje promoviraju poštivanje različitosti.
- Primite u školu volontere ili stažiste iz neke druge zemlje.
- Razgovarajte sa svim vašim nastavnicima/nastavnicama gdje biste u razredu mogli zalijepiti listu sa poznatim pionirima/ liderima iz njihove naučne oblasti, sa posebnim fokusom na različitosti.
- Napravite etički kodeks i osigurajte da se svi uposlenici razumiju i uvažavaju dogovorene principe.
- Podržavajte i uključite se u akcije borbe za ljudska prava i uvažavanje različitosti.
- Napravite kalendar praznika svih pripadnika zajednice, upoznajte se sa načinima na koje vaši uposlenici proslavljaju i obilježavaju praznike i važne dane i o tome obavjestite i druge uposlenike.
- Izložite materijale, postere i druge vizuelne poruke koje pokazuju i promoviraju različitost u vašoj zajednici i šire.

„Inkluzivno društvo je društvo koje
njeguje, razvija i koristi vještine,
talente i snage **svih** svojih članova,
povećava svoje sveobuhvatne resurse
i posljedično stvara okruženje u
kojem se svako osjeća ugodno.,,

Pojmovnik

Osnovni pojmovi koje je važno poznavati ukoliko se bavimo obrazovanjem za društvenu pravdu

Afirmativna akcija način obezbjeđivanja podrške za uključivanje pripadnika podređene grupe u institucije sistema. Afirmativnom akcijom obezbjeđuju se zaposlenja, obrazovanje ili političko učešće. U Evropi se afirmativna akcija često naziva i pozitivnom diskriminacijom.

Antisemitizam je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja u podređen položaj ljude jevrejskog porijekla.

Asimilacija je proces u kojem manjinska grupa postepeno usvaja običaje, stavove i vrijednosti dominantne kulture, time napuštajući svoju.

Diskriminacija je "predrasuda u akciji", manifestacija predrasuda u praksi. Može biti usmjerena na pojedinca ili na grupu zbog njihovog porijekla, rase, klase, spola, dobi, fizičkog stanja, vjerskog ili seksualnog opredjeljenja, itd.

Dominantna grupa/neciljna grupa je grupa koja namjerno ili nenamjerno iskorištava, maltretira, ponižava ili uništava podređenu/ciljnu grupu. Dominantna grupa ima moć u svakoj vrsti odnosa.

Ejblizam ("Ableism" - od eng. riječi "able": biti u stanju, moći) je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja u podređen položaj ljude sa fizičkim onesposobljenjem.

Ejdžizam ("Ageism" - od eng. riječi "age": dob, starost, uzrast) je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog godina (bilo da su prestari ili premladi).

Etnička manjina je pojam koji se odnosi na ljude koji pripadaju kulturnoj, rasnoj ili vjerskoj grupi koja se razlikuje od većinskog stanovništva.

Homofobija/Heteroseksizam je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog njihovog seksualnog opredjeljenja.

"Glas" - "Oglašavanje" je pokušaj da oni tradicionalno ućutkani i/ili nemoćni postanu aktivni učesnici kroz dijalog i akciju. Imati "glas", "oglasiti se" znači dati smisleni doprinos, osnažiti se i zastupati svoja prava.

Inkluzija je sistem vrijednosti koji promovira dostupnost različitih resursa svima. Prije svega se koristi kada se govori o dostupnosti obrazovanja svim učenicima, bez obzira na njihove potencijale.

Filozofija inkluzije nadilazi ideju fizičkog uključivanja i odnosi se na bazične vrijednosti koje promoviraju učešće, prijateljstvo i društvenu interakciju koja rezultira osjećajem pripadnosti. Riječ **include** (uključen) implicira da je neko/nešto dio sistema, da je jednakopravan dio cjeline. **Exclude** (isključiti), antonim riječi uključiti, znači držati van, zatvoriti pristup.

Inkluzivno obrazovanje

“Inkluzivno obrazovanje je proces koji omogućava SVAKOM DJETETU, uključujući i djecu iz marginaliziranih grupe, da efikasno uči i učestvuje u redovnom obrazovnom sistemu. Inkluzivno obrazovanje predstavlja izazov kulturi, politici i praksi isključivosti u obrazovanju. Ono otklanja prepreke učešću i učenju djece kroz priznavanje individualnih potreba i mogućnosti djece.”*

U temelju inkluzije nalazi se pravo svakog djeteta da participira i dužnosti škole da to omogući. Inkluzija se osnosi na:

- **Suprotstavljanje segregaciji** ili isključivanju djece bez obzira na: sposobnosti, spol, jezik, socio-ekonomski status, nacionalnu i vjersku pripadnost, boju kože i dr.;
- **Maksimaliziranje participacije** svakog djeteta u školi;
- **Kreiranje procesa učenja** koji je relevantan i smislen za svako dijete, a posebno pripadnike ugroženih i marginaliziranih grupa;
- **Restruktuiranje i prilagođavanje politika, nastavnih planova, kulture i prakse** u školama kako bi se zadovoljile obrazovne potrebe svakog djeteta.**

Institucionalizirana represija (ugnjjetavanje) je nepravedna društvena, zakonska, ekonomska i institucionalna praksa koju dominantna grupa provodi nad podređenom/ciljnom grupom.

Internalizovana represija je pogrešno uvjerenje potlačene grupe o sebi, bazirano na maltretmanu i pogrešnim informacijama nametnutim od dominantne grupe, koje ciljna grupa interiorizuje. Drugim riječima, usljed dugotrajnog, institucionalizovanog rasizma i predrasuda, ciljna grupa zapravo vjeruje da je ono što propagiraju dominantne/ne-ciljne grupe o njoj, tačno.

Internalizovana dominacija je pogrešno uvjerenje dominantne grupe o sebi koje su njeni pripadnici internalizovali, a koje se bazira na moći i pogrešnim informacijama koje su inherentne društvenim i institucionaliziranim strukturama.

Jednakost je pojam koji označava da su svi ljudi jednako vrednovani, da dobijaju jednak tretman (ali ne i isti tretman) i da imaju jednake mogućnosti.

Jezička represija (Lingvicizam) je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog jezika kojim govore.

Klasizam (classism, od engleskog class klasa, stalež) - je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj uslijed njihove socio-ekonomske pozicije u društvu.

Multikulturalno obrazovanje je pristup koji omogućava učenicima/cama da razumiju, poštuju i cijene kulturne razlike i sličnosti, kao i da prepoznaju postignuća različitih etničkih, rasnih i socio-ekonomskih grupa. Različite grupe oslikavaju se realistično i iz raznih uglova, u cilju uravnotežavanja kulturnih odnosa. Multikulturalno obrazovanje može da se primijeni na mnogim nivoima, od učeničkih proslava etničkih različitosti kroz "hranu, zabavu i praznike" do "transformativnog" pristupa koji kroz kurikulum tka mrežu kulturnih perspektiva sa ciljem razvoja socijalno pravednog društva.

*Zvanični dokument Save the Children o inkluzivnom obrazovanju.

**Zvanični dokument Britanskog psihološkog društva o inkluzivnom obrazovanju.

Nacionalizam je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog njihove nacionalne pripadnosti.

Obrazovanje za društvenu pravdu je aktivan/aktivistički pristup borbi protiv predrasuda i stereotipa. U svakom društvu institucije stvaraju i održavaju represivne strukture. Nedovoljno je samo reći da mi lično nemamo predrasuda i posmatrati sa strane šta se događa. Neophodno je da svako pojedinačno aktivno intervenira, dovede u pitanje i suprotstavi se ličnim i institucionalnim represivnim ponašanjima.

Opresija (ugnjjetavanje) je proces u kojem jedna društvena grupa, radi vlastite koristi, sistematski iskorištava drugu. Da bi se neka akcija smatrala opresivnom, mora imati sljedeće tri karakteristike:

- 1) da je prisutna u nacionalnoj svijesti;
- 2) da predstavlja neravnotežu moći i
- 3) da je institucionalizirana. Ovaj fenomen uključuje institucionalnu kontrolu, ideološku dominaciju i širenje kulturnih obrazaca većinske kulture na manjinsku.

Pluralizam je društveni sistem zasnovan na premisi da sve grupe imaju pravo da očuvaju svoj jezik i kulturu radi formiranja novog društva, svjesnog svih različitosti koje postoje.

Podređena/ciljna grupa je grupa ljudi koja se sistematski isključuje, ponižava, iskorištava i/ili maltretira od strane dominantne grupe u datom društvu.

Predrasuda je stav, mišljenje ili osjećanje formirano bez adekvatnog prethodnog znanja, razmišljanja ili razloga. Predrasuda je unaprijed donesen sud za ili protiv neke osobe ili grupe.

Pristrasnost (Bias) je stav ili set vjerovanja koji opravdava nepravičan tretman pojedinca ili pripadnika neke grupe. Ovaj stav se uglavnom manifestuje kroz inferiorizaciju pripadnika podređene/ciljne grupe.

Ravnopravnost je različit tretman pojedinca i grupa u skladu sa njihovim potrebama. Ravnopravnost promovira fer odnos prema svima kroz diferencirane, a ne uniformirane postupke i akcije.

Rasizam je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog boje njihove kože ili etničkog porijekla. Ovo uključuje nametanje kulture jedne etničke grupe na način koji uskraćuje poštovanje, ponižava ili uništava kulture drugih etničkih grupa.

Saveznik u obrazovanju za društvenu pravdu jeste osoba iz dominirajuće/neciljne grupe, koja aktivno podržava osobe iz podređene/ciljne grupe. Saveznik poduzima akcije da prekine opresiju bez obzira na svoju poziciju u društvu.

Segregacija nametnuto odvajanje potčinjene grupe u državi, zajednici ili instituciji.

Seksizam je stav, djelovanje ili institucionalna praksa koja stavlja ljude u podređen položaj zbog njihovog spola.

Stereotip je pojednostavljena generalizacija o određenoj grupi, rasi ili spolu, koja obično sadrži uvrjedljive pretpostavke.

Literatura

- International Step by Step Assotiation - ISSA (2005.), *Obrazovanje za društvenu pravdu: način izgradnje otvorenog društva, Priručnik za trening odraslih.*
- International Step by Step Association (2005.), *ISSA Pedagogical Standards for Preschool and Primary Grades.*
- Centar za interaktivnu pedagogiju Beograd, *Program "Ni crno ni belo".*
- Centar za obrazovne inicijative Step by Step BiH (2007.), *Trening modul za napredni trening za primjenu metodologije usmjerene na dijete.*